

NASAAN ANG LESBIANA SA PANITIKAN? PAGSIPAT SA LESBIANANG PERSONA SA PILING MAIKLING KUWENTO NG PILIPINAS (1987 – 2008)*

SHARON ANNE BRIONES PANGILINAN

Despite the emergence of diverse women's voices in Philippine history and literature, little is known about the lesbian existence. This paper attempts to address this gap by exploring the evolution of lesbian characters in selected Filipino short stories written between 1997 and 2008. It delves into how the Filipino lesbian persona is depicted and imagined by self-identified lesbian writers as well as non-lesbian authors. The study provides a historical overview of the relationship between lesbian activism and literature. The paper concludes by highlighting the importance of lesbian literary production and criticism in the creation of a lesbian (literary) community.

Panimula

May alam ka tungkol sa kaniya pero wala kang alam.

– ang kabalintunaan ng pagiging lesbiana
ayon kay Nicky Hallett

NANG MINSAN AKONG MAGTURO SA KLASE NG ISANG TULANG TUMATALAKAY SA KABAKLAAN, napatawag ako ng tagapangulo ng aming departamento para ipaalam na may nagreklamong magulang dahil sa pagpapabasa ko sa klase ng naturang tula (kabubungad pa lamang ng semestre nang ipabasa ko

iyon pero patapos na nang sitahin ako). Nagpahaging muna ang tagapangulo na mula sa mayamang angkan ang magulang na nagreklamo bago niya sambiting bakit naman daw ako nagtuturo ng isang “tasteless” na tula. Nangatwiran pa lang ako nang walang babalang umasinta sa akin ang litanya. Tinanong niya kung inilalantad ko ba sa mga estudyante ko ang oryentasyong kasarian ko. Dahil kikimi-kimi at baguhang guro pa lang ako noon, ang naging tugon ko lang ay, “Ako po siguro ang pinakahuling taong magpapangalandakan ng anumang bagay tungkol sa sarili ko.” Tapos, sinabi niyang, “Baka nasa pananamit at pagkilos mo....”

Nawaglit na ang tula sa diskurso.

Patong-patong ang hinagip na isyu ng naturang usapan. Una, ang pagkitil sa academic freedom, partikular na sa larangan ng pagtuturo ng panitikan. Mayroon ba itong invisible na sensura? Etsa puwera ba ang paksaing pangkasarian sa panitikan? Taong 2001 nang maganap ang nabanggit na pag-uusap. Sumapit na ang bagong milenyo at iyo’y nasa panahong nakaaba-abante na ang tinig ng kababaihan sa panitikan. Gayumpaman, tila nagkamali ako sa pagtantiya na bukas na rin ito sa iba pang kapatid na isyung pangkasarian. Selektibo pa rin pala at may kinikilingan. Ang nakalulungkot pa’y isa sa mga binansagang peministang makata ang naninita.

Ikalawang isyu, bagaman may tangkang maging subtle, naging matinkad pa rin ang paggamit ng kapangyarihan sa pamamagitan ng pagbanggit ng uring pinanggalingan ng dumadaing (na mula ito sa isang mayamang angkan), na binigyang-tinig ng kapuwa makapangyarihan (ang tagapangulo). Malinaw na kaso ito ng paninindak na ang target ay sugpuin ang anumang/sinumang bumabangga sa kanilang konserbatismo. Kinasangkapan ang uri at posisyon sa pagkitil ng pagtuklas sa mga nakahalukip na posibilidad sa mga sukat, tugma, tagpuan, karakter, persona, at iba pang elementong taglay ng mga akdang pampanitikan.

Ikatlo ay ang pagparatang sa tulang bakla bilang tasteless. Maaaring hindi panlahatan ang tinutukoy ng kataga, ngunit ano kaya ang naging batayan sa pagbitaw ng katagang tasteless? Sino ba ang nagtatakda kung mahusay o walang kuwenta ang isang akda? Tasteless ba ang paggigiit at pagdiriwang ng seksuwalidad? Kung tasteless ang panitikang bakla, ano naman kaya ang magiging husga sa panitikang lesbiana?

Ang huli ay ang pagbuwelo ng diskurso mula sa akademikong usapin (tulang bakla) tungong personal (kasarian ng nagtuturo). Tila non-sequitur ang pagpapalit-paksa ng naninita. Subalit napaka-loaded ng tono ng pahayag na tila ba pihadong-pihado ang nagsalita (kahiman ginamit ang katagang “baka”) sa kaniyang mga paratang na “baka nasa pananamit at pagkilos” ang pagiging lesbiana.

Sa kabila ng “katiyakang” iyon ay mababakas ang pangamba sa isang di nakikita ngunit nagbabantang pagsambulat—na baka may iba pang di namamalayang usapin kaugnay ng kasarian (lesbiana). Mapapansin ang pagsilip ng ligalig na makapagbitiw ng pahayag ukol sa isang bagay na di niya kayang pangalanan, na pinatotohanan ng pagbaling ng usapan sa pagsipat sa kasarian ng kinakausap, sa pisikal na “pagsukat” ng tagamasid sa kaniyang minamasdan. Kaya naman hindi na kataka-taka kung gaano kabagsik ang hatol na “tasteless” ang tulang bakla (bunsod marahil ng ipinagpapalagay na bulgar na imahen/pananalinghaga ng ilan sa mga ito), ay gayon na rin lang ang naging takbo ng pagbasa sa katauhang lesbiana, na nakaangkla naman sa mga de kahon at superpisyal na imahen na katha ng mga di nakakikilala rito.

Paano nga ba nakikilala ang isang lesbiana kung hindi ibabatay sa pagkilos o pananamit? Sadyang mahirap tukuyin kung ano at sino ang lesbiana lalo pa kung hindi lantad ang mga ito. Ang mga nakasanayan nang imahen ng lesbiana ay iyong babaeng nagnanais na maging lalaki kaya’t nagdadamit o nagkikilos-lalaki bunga na rin ng talamak na pagsasalarawan ng media—sa mga programang pantelebisyon, sine, pahayagan, at iba pa. Humihinto na roon. Bukod dito’y wala nang ibang paraan ang mga “di lesbiana” kung paanong matutukoy ang isang lesbiana.

Sa kontekstong petiburges naman, nagiging visible o litaw ang mga lesbiana sa isa’t isa sa mga okasyong sila-sila rin lang ang nagkikita-kita. Ilan sa mga pagkakataong ito ang taunang Pride March, mga exclusive party, mga kumperensiya, mga forum, at mga pagpupulong ng mga lesbianang organisasyon. Positibong hakbang ito sa pagtatagpo at pagkikilanlanan ng mga kapuwa lesbiana, subalit di naman sa isa’t isa lamang umiinog ang pag-iral nila. Paano ba ipakikilala ng mga lesbiana ang sarili sa iba pang lesbianang labas sa kanilang uring pinagmulan? Paano rin ipakikilala ang sarili sa mga di lesbiana?

Isang kinikilalang mabisang hakbang sa pagkilala at pagpapakilala sa katauhang lesbiana ang panitikan. Sa mga sulatin matutunghayan ang iba’t ibang tinig at larawan ng lesbiana—bilang mangingibig, anak, konduktor sa bus, tindera, guro, estudyante, aktibista, manggagamot, migrante, mula burges hanggang masa, mula tagalungsod hanggang tagaprobinsiya, at iba pa. Sa pamamagitan nito’y napadadaloy ang kanilang pag-iral, nagagawang rumagasa ng lesbianang karanasan. Lesbiana man o hindi ang kumatha ng mga ito (sa loob nitong pananaliksik ay magsusuring dalawang tekstong likha ng mga di lesbiana), mahalagang matunghayan kung paano nila sinisipat ang lesbianang persona/karakter sa iba’t ibang teksto. Kinakailangang suriin kung mayroon din bang nagaganap na pagkakahon sa mga lesbiana sa mga akdang pampanitikan.

Hindi naging madulas ang proseso ng pananaliksik ng mga akdang lesbianang ilalahok dito sa pananaliksik. Kung di sasadyaing maghanap, katumbas ng imposible ang pagkakataong makasalamuha ang mga tekstong lesbiana. Isang kahingian marahil sa mga humahagilap ng panitikang lesbiana upang mas maging madali ang pagtuklas ay ang pagtataglay ng “kamalayang lesbiana.” Ang tinutukoy na kamalayang lesbiana ay di lamang pumapatungkol sa pagiging lesbiana / oryentasyong pangkasarian ng naghahanap. Kabilang din iyong elemento ng pagtanggap o pagkilala sa lesbianang pag-iral.

Noong nagsisimula pa lamang akong manaliksik para sa aking tesis sa kolehiyo, ipinabatid ko sa mga kaibigan at kakilala ang proyektong pangangalap ng mga akdang lesbiana. Bagaman papatak-patak ay overwhelming ang naging tugon sa panawagan. Mayroong mga nagsipag-abot ng mga naengkuwentro nila sa ilang lathalain, dinaluhang palihan, at kinabibilangang organisasyong pangmanunulat. Naging malaking salik marahil ang affinity o malapit na ugnay nila sa paksain (kalakhan ng bumubuo sa mga kaibigan ko ay mga hayag na bakla at lesbianang estudyante ng panitikan) kaya’t malugod silang nakisangkot sa proyekto. Maging ang lola ko na hindi lesbiana ay masigasig na nakihagilap at gumupit ng mga artikulo tungkol sa lesbianismo mula sa suskripsyon niya ng mga diyaryo’t magasin. Ipinagpapalagay kong madali niyang namataan ang mga lesbianang artikulo dahil malay siya sa pag-iral ng paksaing hinahanap. At ang kamalayang iyon ay dulot ng kaniyang direktang engkuwentro sa isang lesbiana—ang kaniyang nakababatang kapatid. Sa madaling sabi, naging posible ang aking proyekto ng “paghahanap sa lesbiana” sa tulong ng mga kaibigan, kakilala, at kamag-anak na mayroong affinity sa paksain o may buhay na kamalayan tungkol dito.

Sa halos isang dekadang nakalipas mula nang gawin ko ang nabanggit na tesis, masasabing hindi pa rin talaga tuluyang “sumisibol” ang kamalayang lesbiana. Iyong kamalayang may pagkilala at pagtanggap, hindi iyong “kamalayang” mapag-aglahi at reaksiyonaryo. Sapagkat kung mayroon nang laganap na positibong kamalayang lesbiana, namumutiktik na marahil ang panitikang lesbiana rito sa bansa, malawak na ang bilang ng mga mambabasa nito, at palasak na ang mga babaeng hindi na kailangang itanggi o ikubli ang romantikong pagtangi at pagmamahal sa kapuwa babae. Sisikapin ng pananaliksik na tugunan sa dakong ito ang pagpapalawak ng naturang kamalayang lesbiana sa pamamagitan ng pagpapalitaw ng espesipikong venue, partikular na ang larangan ng maikling kuwento, na katatagpuan ng mga persona at usaping lesbiana.

Gamit ang kritikal na panunuring pampanitikan na may “perspektibong lesbiana” sa ilang piling maikling kuwento (mula sa lawas ng mga nakalap), sisiyasatin

ang iba't ibang representasyon ng babaeng homoseksuwal sa pamamagitan ng pagkilala sa mga pinaairal na karanasan ng mga lesbianang karakter nito. Tinatangka ng pananaliksik na ito na makapag-ambag hindi lang sa pagpapalitaw ng mga akdang tumatalakay sa lesbianismo kundi maging sa pagpapasigla ng diskurso hinggil sa seksuwalidad at kasarian sa loob at labas ng panitikan. Kaakibat ng pagpapalakas ng diskurso sa panitikang lesbiana ang pagsalungat at pagbuwag sa mga kairalang siyang sanhi ng panananamlay nito gaya ng kumbensiyonal, heteroseksista, at mapaniil na kanon ng panitikang Pilipino.

Ang Ebolusyon ng Lesbianang Karakter sa Maikling Kuwento

Ang karanasan ng pagsasaisantabi ng mga lesbiana sa kasaysayang panlipunan ay umalingawngaw hanggang sa panitikan. Minsan nang nabanggit na hanggang sa kasalukuya'y madalang pa ring masaksihan ang mga akdang pampanitikang bumabaybay sa pag-iral ng at karanasang lesbiana. Mayroon nang mga pasulpot-sulpot na paglahok dito sa ilang mga koleksiyon at antolohiyang pampanitikan gaya ng maikling kuwentong "Tender Rituals" ni Rebecca Crisostomo sa librong *Forbidden Fruit: Women Write the Erotic* (Cuyugan 1992) at sanaysay na "Out With It: My Coming Out Story" ni Natty Manuat na nasa *Sexuality and the Filipina* (Santiago 2007). Ngunit hindi pa rin sapat ito upang palitawin ang lesbianang karanasan sa panitikan. Giit pa ko pa nga sa naunang sanaysay:

Sa kabila ng umuusbong nang panitikang kababaihan, kilusang peminista, at pagbasang malay sa kasarian sa panahong papasigla na rin ang usapin at aktibismong lesbiana (pansinin na sa pagbungad ng 1990 ipinanganak ang lesbianang aktibismo at kalagitnaan naman hanggang huling bahagi ng naturang dekada naglabasan ang mga antolohiya ng panitikang Pilipino /panitikang kababaihan), wala pang nagawang komprehensibong pagtatala ng lesbianang panulat sa kasaysayang pampanitikang Pilipino / kasaysayan ng kababaihang panulat. (Pangilinan 2009, 226)

Kung babanda naman sa pambansang panitikan, lalo nang hindi makatawid ang panitikang lesbiana bilang bahagi nito sapagkat bukod sa mga akdang tumatalakay sa usapin ng mga kababaihang heteroseksuwal, tila huminto na sa panitikang bakla ang usaping "bago" sa akdang bumabaybay sa kasarian. Nananatiling makalalaki at heteroseksista ang kanon ng panitikan ng Pilipinas.² (ibid., 226)

Gayumpaman, pinatutunayan ng ginawang pagtatala (sumangguni sa lakip sanaysay na ito na "Talaan ng mga Nakalap na Tekstong Lesbiana ng Pilipinas") ng mga naisulat na akdang lesbiana ang pananatiling buhay ng imahen ng mga babaeng

lumilihis sa pagtatakda ng heteroseksuwalidad. Sa katunayan, kinikilala ang pagiging mabisang daluyan ng panulat upang itampok at igiit ang lesbianang pag-iral.

Ang Babaeng “Crossdresser” sa mga Metriko Romanse

Hindi lamang minsang lumitaw ang imahen ng mga babaeng nagdamit at nagkilos-lalaki sa mga metriko romanse na dala ng mga kolonyalistang Espanyol sa Pilipinas (na inampon at muling isinulat ng mga Pilipino sa iba’t ibang wikang bernakular). Naroong nagsuot ang isang prinsesa ng damit ng isa sa mga manliligaw na prinsipal at kalauna’y nanungkulan bilang hari ng isang bayan. Mayroon din namang nagpanggap na sundalo na nakapanligaw at nakapagpaibig pa ng isang prinsesa (Eugenio 1987, 197-199).³ Maging sina Laura at Florida ng Florante at Laura ni Balagtas ay nagdamit-lalaki o nag-crossdress din. Maituturing bang protolesbiana/lesbiana ang mga karakter sa mga nabanggit na halimbawa ng metriko romanse?

Maaaring basahin ang pagdadamit o pag-astang lalaki ng mga babaeng karakter bilang pagtatangkang tuklasin ang karanasang labas sa kinagawian—na lalaki lamang ang nakatakdang maging sundalo at hari, na lalaki lamang ang dapat na nanliligaw, na lalaki lamang ang kayang magsalba ng mga nasa panganib. Kumbaga ay pagbasag ito sa idinidiktang dalawahang (binary) sistema ng kasarian—eksklusibo lamang sa heteroseksuwal na babae at lalaki. Ngunit ito’y mistulang pagbasag lang sa nabanggit na dalawahang sistema ng kasarian. Dahil kung babalikan ang konteksto at kinahantungan ng mga naratibong nabanggit, hindi na napahintulutan pang umabante ang tangka ng pagbalikwas ng babae mula sa kanilang mga tradisyonal at takdang tungkulin. Nakitil agad ang paglago ng posibilidad sa paggalugad ng panibagong espasyo ng karanasan. Kung tutuusin pa nga, nagtapos ang mga akda sa panunumbalik ng babae sa pagiging maamo at masunuring prinsesa nito. Napasakamay muli ng lalaki ang kontrol at kapangyarihan. Lalaki pa rin sa huli ang nanungkulang hari. Gayon naman ang palasak na pormula ng mga akdang bitbit ng mga kolonyalista—“palihim” na nagtatanim ng sikolohiya ng subordinasyon kasabay ng unti-unting pagpoposisyon ng isa sa makapangyarihang aparato ng patriyarka, ang heteroseksismo (Calhoun 2000).

Ang mga “Pars” at “Mars” sa Maikling Kuwento

Sa kabila ng kasalukuyang malimit na pag-uugnay ng lesbianismo sa akto ng paghamon sa mga mapaniil na alituntunin ng heteroseksuwalidad, hindi sapat na sukatan ang pagdadamit o pagkikilos-lalaki ng isang babae para tagurian itong lesbiana. Sa dakong ito, mahalagang balikan ang pagbibigay-kahulugan at pagkilala kung sino ang lesbiana.

Ang lesbiana, ayon sa kritikong si Lilian Faderman (1981, 17-19; akin ang salin), “naglalarawan ng relasyon kung saan ang pinakamasidhing damdamin at pagmamahal ng dalawang babae ay nakatuon sa isa’t isa. Ang pagkikipagtalik ay maaaring maging bahagi ng ugnayang ito ngunit maaari rin namang hindi. Inilalaan ng dalawang babae ang panahon at ang malaking bahagi ng kanilang buhay para sa isa’t isa sang-ayon sa kanilang kagustuhan.”⁴

Mula naman sa Lesbian Advocates of the Philippines (LeAP!), isang organisasyon ng mga Pilipinang lesbiana, ang lesbiana ay “babaeng naaakit/may marubdob na atraksiyon sa kapwa babae sa aspektong pisikal, sexwal, emosyonal at/o ispiritwal. Babae siyang umiibig sa kapwa babae” (nasa Laureta 2004, 10). Idinagdag pa nilang maaaring magmula sa iba’t ibang uring panlipunan, propesyon, o ordeng panrelihiyon ang mga lesbiana (ibid). Sa kulturang Pilipino, ang mga terminong pars, papa, tungril, t-bird, tomboy, tibo, uno, magic, shumboy, shungril, mars, dos, o pa-girl ay ilan lamang sa mga katawagang katumbas ng lesbiana (ibid., 11).

Dayuhan man ang konsepto, palasak na rin sa bansa, partikular sa Metro Manila, ang pagkategorya sa mga lesbiana bilang “butch” o “femme” na ikinakabit din sa konsepto ng role-playing. Butch ang tawag sa mga lesbianang hitsura at kilos-lalaki, o iyong kadalasang mga mas dominante at agresibo lalo na sa konteksto ng isang romantikong relasyon. Samantala, femme naman ang mga lesbianang kabaligtaran ng butch o iyong mga karaniwang pasibo sa relasyong iniiral na role-playing. Ang paggamit ng ganitong pagkategorya ay kadalasang umiiral lamang sa hanay ng mga lesbianang nasa panggitnang uri.

Gaano man karami, hindi sasapat at magiging panlahatan lamang ang mga kahulugang nabanggit sapagkat may espesipidad ang bawat lesbianang karanasan. At dahil sa dinamikong pag-iral ng mga lesbiana, lagi’t laging may lalabas na iba at bagong pakahulugan. Kaya’t maiging siyasatin ang mga larangang nagbibigay pa ng mga mas kongkretong representasyon nito gaya ng panitikan.

Samu’t sari ang kahulugan at karanasang lesbianang itinatampok sa bawat akda tulad ng masasaksihan sa mga maikling kuwento. Ang pagtukoy sa mga representasyon ng mga lesbiana ng maikling kuwento ay isang paraan ng pagpapatunay sa kanilang pag-iral. Ayon nga sa lesbianang kritikong si Bonnie Zimmerman (1990, 2), nagkakaroon din ng tungkuling historikal ang mga representasyon kung ang mga ito’y sumasalamin sa politikal at kultural na isyu ng mga lesbiana. Dagdag pa, maaari rin itong magsilbing inspirasyon para sa iba pang lesbiana upang makabuo ng

komunidad at mapatatag ito. Kung negatibo man ang lumilitaw na mga pag-iimahen, ito ang magiging hamon upang lumikha ng mga bagong representasyon na positibong kakatawan sa pagkataong lesbiana.

Maikling kuwento ang piniling tutukan ng pag-aaral na ito dahil bukod sa tula, nasa anyong ito ang karamihan sa mga nalathalang akdang lesbiana ng bansa.⁵ Kung babalikan ang kasaysayan ng maikling kuwento sa Pilipinas, ayon kay Roland Tolentino (2000, 255), maituturing pa itong bunso sa kasaysayang pampanitikan ng bansa bagaman mababakas na ang mga sinaunang anyo nito sa alamat, kuwentong bayan, salaysay, at dagli. Bunso ito sapagkat noon lamang panahon ng pagtatatag ng pampublikong sistema ng edukasyon sa ilalim ng kolonyalismong Amerikano pormal na itinuro at nagsimulang sumulat ang mga Pilipino ng maikling kuwento. Kaya't karamihan sa mga naunang maikling kuwentong nilikha ng mga Pilipino ay nakabalangkas sa mga akdang mula sa Kanluran (ibid., 256). Gayumpaman, sa “halos isang siglo ng pagkakatatuto nitong porma, naisakatutubo na ang mga pormal na kalidad ng maikling kuwento” (ibid.).

Nagbunga ng mga antolohiya, samahan, at mga kritikal na pag-aaral ng maikling kuwento ang naturang pagkatuto ng mga Pilipino. Ilan lamang sa mga unang antolohiyang lumabas ang Mga Kuwentong Ginto: Mula 1925-1935 (1936) na pinamatnugutan nina Clodualdo del Mundo at Alejandro J. Abadilla, ang Kalahating Siglo sa Talambuhay ng Kamalayan: Ang 25 Pinakamabubuting Kathang Pilipino ng 1943 (1992) na pinangunahan naman ni B.S. Medina, Jr., ang Mga Agos sa Disyerto: Katipunan ng Maiikling Katha sa Pilipino (1964), ang Sigwa: Isang Antolohiya ng Maiikling Kuwento (1972), Saksi: Piling Maiikling Katha Buhat sa Pilipino, 1965-1970: Kritika at Katipunan (1994), at iba pa. (nasa Rodriguez 2003, 55-59). Samantala, nagbigay-daan din ang patuloy na pamamayagpag ng maikling kuwento bilang anyong pampanitikan sa pag-usbong ng samahan ng mga kuwentistang Pilipino gaya ng Pangkat ng Kabataang Kuwentista (KATHA noong 1989) pati na ng mga kalipunan ng kritikal na pag-aaral hinggil sa sining at panitikan na pinangunahan ng Panunuring Masa sa Sining at Panitikan (PAKSA noong 1992) (ibid).

Ang mga ibinigay na halimbawa ng mga antolohiya, organisasyon, at panunuring pampanitikan ang siya ring mga nagsipanguna sa pagtatakda ng mga pamantayan ng kasiningan at kahusayan ng maikling kuwento. Halimbawa, ayon sa mga patnugot na sina del Mundo at Abadilla, mahusay ang isang katha kung ito'y kinagigiliwan at tumutugon sa panlasa ng nakararami. Mula sa pagiging bukal ng aliw, dumako naman ang ibang patnugot sa usapin ng anyo o pagka-masining ng teksto sa pamamagitan ng paghihimay-himay at pagkilatis sa mga elementong

taglay ng katha gaya ng karakter, banghay, tagpuan, tunggalian, at resolusyon (ibid.). Ipinagpapalagay ng mga kuwentista't kritiko na tumutugon dapat ang pamamaraan ng paglalahad sa nilalaman ng akda. Hindi nakalalamang ang anyo sa nilalaman at vice versa. Sa proseso ng pagsisiyasat sa mga nilalamang elemento, unti-unti ring tumuon ang mga kuwentista't kritiko sa halaga ng karakter sa pag-aaral nila sa maikling kuwento. Halimbawa, ayon sa saliksik ni Rodriguez (ibid.), may mga antolohiyang bumabaybay sa kabuluhan ng personal na pakikibaka ng mga karakter sa maikling kuwento habang ang iba nama'y nagmumungkahi na ang mga aping karakter sa isang mapanupil na lipunan ay hindi dapat manatiling biktima. Nararapat siyang maging ahensiya ng pagbabagong panlipunan. Inilahad pa ni Rodriguez (ibid.) na pinuna ng PAKSA ang mga "kathang nakasentro sa kuwento ng pag-ibig na tumutukoy sa pansariling suliranin ng pangunahing tauhan." Samantalang iginigiit naman ng iba pang manunulat ang kahalagahan ng pagkamulat at pagkilos ng karakter upang isalba ang sarili mula sa anumang sitwasyong kinasasadlakan.

Sa itinakbo ng kasaysayan ng maikling kuwento sa Pilipinas, mula pananaig ng kalalakihan sa pagkatha ng anyong ito, unti-unti nang nabigyang-bose ang salaysay ng iba't ibang hanay ng kababaihan, maging ng mga lalaking piniling tumiwalag sa mapanakdang dalawahang sistema ng kasarian. Samantala, madalang pang marinig ang tinig ng mga babaeng bumabalikwas din sa mga konserbatibong katakdaan ng heteropatriyarka o ang mga lesbiana. Kaya't sa pag-aaral na ito, paglalaanan ng puwang hindi lamang ang panulat ng mga lesbiana kundi maging ang lesbianang karanasang itinatampok sa maikling kuwento. Ngunit espesyal ding tututukan sa pagsusuri ang mga lesbianang karakter at sa mahigpit na ugnay nito sa iba pang mahahalagang elementong bumubuo rito, gaya ng tagpuan (panahon at lunan), banghay, tunggalian, at resolusyon. Sapagkat layunin ng pag-aaral na kilatisin ang representasyon ng mga lesbiana sa maikling kuwento, partikular na sa aspektong pisikal (Paano inilalarawan o kumikilos ang lesbiana? Ano ang mga estereotipong ikinakabit sa kanya? Bakit umiiral ang mga pisikal na estereotipo), sikolohikal (Paano siya nag-iisip/pinag-iisip at nagpapasya?), at sosyolohikal (Paano siya nakikisalamuha sa kanyang paligid?).

Ang pagsisiyasat sa katauhang lesbiana sa pamamagitan ng piksiyon, paliwanag nga ni Zimmerman (1990, 2; akin ang salin), "ay isang kapaki-pakinabang na midyum sapagkat sa pamamagitan nito'y makahuhubog ng bagong lesbianang kamalayan, sapagkat ang piksiyon, sa lahat ng anyong pampanitikan, ang lumilikha ng pinakamasalimuot at detalyadong paggamit ng mga makasaysayang pangyayari at diskursong panlipunan." Ayon naman sa kritikong si Soledad Reyes (1994, xxiii),

“Sa sining ng maikling kuwento nasisisilip ang paglikha ng partikular na espasyo kung saan buong ingat na inilalarawan ng may-akda ang mga nagaganap sa isip at damdamin ng mga tauhan.”

Sa lawas ng mga tekstong nakalap, namili lamang ng mga maikling kuwentong lumabas sa pagitan ng mga taong 1987 at 2008. Taong 1987 ang maiututuring na panahong unang napatampok ang mga “lesbianang” karakter sa maikling kuwento. Posibleng may mas maaga pang lumabas na teksto na hindi pa lamang lumilitaw o natatagpuan ngunit ang “Tale of Two Witches” (1987) ni Mila Aguilar ang sa ngayo’y kinikilalang pinakaunang akda na nagtataglay ng mga babaeng karakter na may malinaw na pahiwatig ng marubdob na pagtatangi sa isa’t isa.⁶ Sadyang pumili ng mga tekstong mula sa iba’t ibang mga manunulat na nagpapakita ng “matitingkad” na lesbianang karanasan upang makita ang baryasyon ng depiksiyon at representasyon ng mga lesbiana ng mga naturang tagakatha (May pagkakaiba ba ang representasyon ng lesbianang persona mula sa lesbiana at di lesbianang manunulat?). Gayundin, upang masiyasat ang mga isyu at ideolohiyang kakabit ng karanasan ng mga lesbianang karakter sa mga maikling kuwento.

Sinuri ang mga maikling kuwento batay sa mga lesbianang karakter nito. Sinilip kung paano ang pisikal na paglalarawan sa kanila; ano-ano ang kanilang mga nasasaisip at kinakaharap na mga hamon at salimuot; paano sila nakikisalamuha sa kanilang paligid o sa iba pang mga karakter (lesbiana / di lesbiana); ano ang posibleng kaugnayan ng lunan at panahong kinapapalooban sa kanilang mga pakikipagsapalaran bilang lesbiana; ano ang mga karaniwang tema, estilo, at motif na itinatampok sa mga kuwento; at, ano o paano ginamit ang pananalinghaga kaugnay ng mga usaping pangkasarian.

Inihanyay sa tatlong kategorya ang mga akda: 1) Ang role playing bilang moda ng pagbalikwas; 2) Ang pagtuklas sa identidad bilang pagkuwestiyon sa mga mapaniil na doktrina ng heteropatriyarka; at, 3) Ang romantikong pagkakaibigan bilang lunsaran ng paglikha ng lesbianang komunidad. Hindi layunin ng pagkategoryang ito na ibaling sa iisang direksiyon ang gagawing pagsusuri o di kaya’y maggiit ng absolutong pagbasa. Bagkus, ang naturang paghahanay ay iniayon lamang sa mga nangingibabaw na tema at representasyon ng mga lesbiana sa bawat teksto.

Nasa unang kategorya ang mga akdang nagtatampok ng matitingkad na estereotipo ng mga lesbiana, iyong mga pumapaloob sa role playing o kumikiling sa tradisyonal na lalaki at babaeng imahen. Tatalakayin sa bahaging ito kung paano tinitingnan ang role playing bilang isang uri ng subersiyon o pagbalikwas sa mga

mapaniil na kalakarang heteropatriyarkal. Susundan naman ito ng kategoryang ang mga karakter ay kumakawala na sa estereotipo at nagsisimulang bumuo ng iba pang imahen ng pagiging lesbiana habang patuloy na kinukuwestiyon ang mga mapaniil na institusyon, iyong mga karakter na nasa proseso ng lantarang paghahanap, pagkilala at, pagpapatanggap sa kanilang lesbianang sarili—sa sarili, sa pamilya, sa mga kaibigan, at sa lipunang kinabibilangan. Babalikan naman sa huling kategorya ang mga akdang nagpapakita ng simulain ng pagkahubog ng mga lesbianang pagkatao at relasyon. Sapagkat kadalasa’y sa inisyal na antas pa lamang ay sinisikap nang kitlin ang mga namumuong pagtatangi sa pagitan ng dalawang babae, tatalakayin sa kategoryang ito ang mga akdang bumabaybay sa romantikong pagkakaibigan at kung paano ito nagsisilbing lunsaran ng paglikha ng lesbianang komunidad.

Ang Role Playing Bilang Moda ng Pagbalikwas

Maraming mga peminista sa Kanluran ang tumutuligsa sa mga lesbiana at relasyong lesbianang pumapaloob sa role playing. Paliwanag nila’y kinokopya lamang nito ang mga mapaniil na estruktura ng heteroseksuwalidad sapagkat nakaugat pa rin ang prinsipyo ng role playing sa diskursong palosentriko. Sa isang banda, mayroon din namang mga nagtatanggol na hindi lahat ng lesbiana at relasyong lesbianang nagtataguyod ng ganitong akto ay nagtataglay ng powerplay. Ang role playing, para sa mga sumusuporta rito, ay “hindi lamang humahamon sa inimbentong mga tungkuling heteroseksuwal, sa katotohana’y hinahamon din nito ang kabuuang sistema ng seks at kasarian” (Goodloe 1993; akin ang salin).

Sa Pilipinas, ang mga “tomboy,” “pars.” o “butch” ang hanay ng mga lesbianang “pumapaloob” sa role playing at silang pamilyar na lesbiana sa publiko. Kung hindi pinagtsitsismisan, sila rin iyong mga kinatatakutan dahil sa taglay na estereyotipikong pisikal na anyo—malaki ang tiyan, siga, pinabababa ang tono ng boses, at iba pa. Kung sakali mang mayroong karelasyon ang mga “tomboy,” kadalasan nang sinisipat ang mga babaeng kasintahan bilang “kikay” o “femme”; sila ang may tungkuling “babae” sa relasyon at ipinagpapalagay na sunud-sunuran. Bukod sa mga pagpapalagay na ito, wala nang malalim na pag-unawa sa pagkatao ng mga butch at femme.

Talamak ang mga karakter na butch at femme sa koleksiyon ng maikling kuwento ni Nice Rodriguez, ang *Throw it to the River* na nalathala sa Canada noong 1993. Tinangkang siyasin ni Rodriguez sa mga kuwentong gaya ng “Every Full Moon,” “Throw it to the River,” “Tooth and Nail,” at “G.I. Jane” ang politika ng role playing sa pagitan ng mga lesbianang karakter. Karamihan sa mga personang

nakapaloob sa mga nabanggit na kuwento’y pawang mula sa hanay ng masa (walang trabaho, konduktor ng bus, overseas Filipino worker o OFW, tindera, weytres, at manggagawa sa talyer), kaya’t tutuklasin sa loob ng pagsusuri ang posibleng ugnay ng uri at kontekstong panlipunan sa usaping pangkasarian. Tatalakayin din ang potensiyal ng role playing bilang moda ng pagbalikwas o akto ng subersiyon at ang posibleng kaakibat din nitong panganib sa konteksto ng mga karakter na sinisiyasat.

Ang Kondoktor at Tindera sa “Every Full Moon” (1993)

Sinimulan ang kuwentong “Every Full Moon,” sa pisikal na paglalarawan kay Remedios at sa kaniyang trabaho. Kontrol at liksi sa pagkilos, malalim na boses, pisikal na lakas—ito ang mga kasanayan at katangiang kailangang linangin ni Remy upang tumagal sa pagiging konduktor ng bus. Isang kahingian ang pagpoposturang lalaki sa trabahong nakagisnan nang panlalaki.

Tumagos hanggang kamalayan ang “makalalaking” astang ito ni Remy. Tinitingnan niya ang sarili bilang abnormal at hindi tunay na babae (“Every Full Moon” nasa Rodriguez 1993, 27).⁷ Tinatapalan niya ng band-aid ang kaniyang mga utong para hindi mapagkamalang babae. Hangga’t maaari’y idinidikit niya ang sarili sa mga bagay at gawaing ipinagpapalagay niyang panlalaki, tulad ng pakikibarkada sa mga sigang lalaki at pagsama sa mga ito sa panonood ng mga babaeng nagsasayaw sa club o iyong mga tinatawag na go-go dancer noong dekada 1980 kung kailan nagaganap ang kuwento. Sa gayong exposure, nabuo kay Remy ang machong pagtingin na “ang babae at ang beer ay iisa,” na ang mga babae ay pawang mga sex object o pang-aliw lamang (ibid., 30).

Dumaloy pa ang naratibo sa pagpapantasya ni Remy kay Julianita, isang babaeng palasimba at may-ari ng sari-sari store na regular niyang tinatambayan. Naging hamon kay Remy ang panliligaw rito. Sinikap niyang buwagin ang pader ng konserbatismo’t pagka-relihiyoso na namamagitan sa kanilang dalawa.

Nang minsang magkuwentuhan sina Remy at Julianita, nasambit ng huli ang suwerteng inabot ng kapitbahay nilang si Toto dahil sa nakilala nitong mayamang turista na nangakong magpapagawa ng bahay para sa kaniyang pamilya. Kinontra ni Remy ang pagpapalagay na iyon at ginamit na ring dahilan upang mayaya niyang magsine si Julianita. Pagkanood nila ng sine ay ipinasyal ni Remy si Julianita sa bandang Harrison Plaza. Pinatunayan niya roon ang sinabing hindi talaga mapalad ang mga gaya ni Toto dahil isa ito sa mga nagkalat na batang prostituted o napilitang magbenta ng kanilang katawan sa kahabaan ng Maynila.

Bukod sa mga kaganapang panlipunan, marami pang “pagpapamulat” na ginawa si Remy sa “walang muwang” na si Julianita, partikular na sa larangan ng homoerotikong pagnanasa. Maigting pa rin ang pagiging agresibo ni Remy na inilarawan sa tagpo ng pagtatalik nila ni Julianita. Gayumpaman, hindi tuluyang naging pasibo si Julianita. Makikita ang pagtatangka nitong unti-unting galugarin ang sariling pagnanasa nang tanungin niya si Remy kung paano siya dapat tumugon sa gayong mga homoerotikong sandali. Bagaman hindi kongkreto ang naging sagot, mapapansin ang pagiging bukas din ni Remy sa napipintong pagkatuto ni Julianita sa sinabi niyang “matututunan mo rin iyon kalaunan” (“Every Full Moon” nasa Rodriguez 1993, 52).

Ipinahiwatig sa kuwento na ang mga “machong” gawi ni Remy ay hindi pa bunga ng malayang pagpapasiya kundi’y epekto ng makiling sa lalaking lipunan na kinabibilangan niya. Ang bus na pinagtatrabahuhan ni Remy ang nagsilbing talinghaga nito. Ayon sa kuwento, maaari siyang madisgrasya o masagasaan ng ginagalawang bus at ng iba pang humahagibis na sasakyan sa kalye anumang oras. Babala ito ng mga salimuot na hinaharap at haharapin ni Remy bilang lesbiana. Kaya’t naging coping mechanism niya ang pag-aastang lalaki sapagkat iyon ang magsisilbing proteksiyon niya sa diskriminasyong ibinabato sa mga lesbiana. Kung tutuusin, maaaring ituring na pagpaloob mismo sa panganib ang pag-aastang lalaki ng isang lesbiana dahil sa diskriminasyong ipinapataw ng lipunan sa gayong akto. Gayumpaman, buong tapang na bumalikwas si Remy sa mga heteroseksistang katakdaan.

Bagaman tago pa ng romantikong relasyon nina Remy at Julianita, ang paisa-isang pagtatala ni Remy ng pangalan ni Julianita sa salamin ng bus na sa katapusa’y naging pangalan na nilang dalawa ay kumakatawan sa pag-iiwan niya ng bakas at paggigiit ng pag-iral ng kanilang lesbianang relasyon.

Gaya ng nabanggit, sa kabila ng pagiging “macho” ni Remy sa kuwento, may hiwatig ng pagsusumikap mula sa kaniya na unti-unting umigpaw mula rito at ituring bilang kapantay ang kapuwa babaeng si Julianita. Ipinakita niya ang paggalang at pag-unawa sa mga saloobin ng kaniyang minamahal. Sa panig naman ni Julianita, hindi siya nagpailalim kay Remy. Ipinahayag din niya ang kahandaang iwaksi ang mga tradisyonal na doktrinang gumagapos sa kaniya bilang babae.

Kung sa kuwentong ito’y maaaninag ang pagpupunyaging gawing mapagpalaya ang ugnayan, itinatampok naman sa susunod na akda ang tila pagkabitag at pagkalunod ng relasyon sa isang patay na ilog.

Ang mga Suwelduhang Manggagawa sa “Throw it to the River” (1993)

Ang “Throw it to the River” ay kuwento ng buhay-magkarelasyon nina Tess at Lucita. Kabilang ang dalawa sa hanay ng mga suwelduhang manggagawa na pilit na pinagkakasya ang sahod sa pagbuhay ng sarili at ng pamilya. Nagtatrabaho si Tess bilang pintor ng mga kotse sa talyer habang si Lucita ay weytres sa isang restawran.

Hindi nalalayo ang karakter ni Tess mula sa karakter na si Remy. “Nangangarap” din siyang maging lalaki. At lalong napagtitibay ang pangarap na iyon sa tuwing makakarinig siya ng mga mapanghusgang salita mula sa mga tao sa kaniyang paligid. Isang halimbawa nito ang mga binitiwang salita ng pulis nang isumbong nila ni Lucita sa estasyon ng pulis ang pangho-hold-up sa kanilang magkasintahan. Pinayuhan ng pulis si Lucita na maghanap na lang ng “tunay na lalaking” magtatanggol sa kaniya. Sinusugan pa iyon ng mga katrabaho ni Lucita na lalong ipinaghimutok ng damdamin ni Tess.

Bumili ng dildo si Tess bilang pampalubag-loob at dala ng matinding desperasyon. Iyon na ang sagarang magagawa niya upang tugunan ang ilusyon niyang “maging lalaki” (“Throw it to the River” nasa Rodriguez 1993, 97).⁸ Maaaring tingnan ang dildo bilang imahen ng “pagkalalaki” o ng “patriyarkal na kontrol.” Sa isang banda, posible ring basahin ang naturang pagbili at paggamit ng dildo bilang akto ng panunuya sa heteropatriyarka sapagkat isinasantabi nito ang itinuturing na “kapangyarihang” taglay ng ari ng lalaki. Ipinahihiwatig sa akda na hindi kailangan ng lalaki o ng ari nito upang matugunan ang seksuwal na pangangailangan ng babae. Na higit na nagagalugad at natutugunan ng babae ang kaniyang mga libidinal na pagnanasa ayon sa kaniyang sariling pamamaraan. Gayumpaman, inakala ni Tess na iyon ang magiging solusyon sa “problema” nilang magkarelasyon. Aniya, “Oh, I thought it would solve everything. Good sex. Lasting love” (“Throw it to the River” nasa Rodriguez 1993, 100). Ngunit hindi naging pareho ang pananaw ng magkarelasyon sa pagbili at paggamit ng dildo. Ayon kay Lucita, isang pagwawaldas iyon ng pera sapagkat hindi niyon mapupunan ang pagkalam ng kanilang sikmura. Aniya, “Is that something we can eat? I will never put that thing inside me. All the things you make me do” (ibid., 99).

Nakipaghiwalay si Lucita kay Tess para magpakasal sa isang balikbayang Pilipino-Amerikano. Mula sa punto de bista ng naabandonang si Tess, desperado lamang si Lucita na makapangibang-bansa kaya nagawa nitong sumama sa lalaki. Nasaktan ang pride niya kaya nasabi niyang, “I lived in shame when she went away. When you lose to a man, it feels so bad. All the macho mockery I had to contend with, like Lucita going after the real thing” (ibid., 101). Hindi isinaalang-alang o posibleng sadyang winalang-bahala ni Tess ang dahilang bukod sa kagustuhang

makatakas ni Lucita sa kahirapan, maaaring hindi na rin nito matagalan ang mga kalabisan niya – na posibleng iniisip ni Lucita na wala nang ikinaiba si Tess sa isang mapaniil na lalaki kung gayong nagkakaroon ng tendensiya itong kontrolin ang kanilang relasyon. Kaya naman pinili na lamang ni Lucita ang kung anong tutugon pa sa iba pa niyang pangangailangan, o iyong hahango sa kaniya mula sa ekonomikong kasalatan.

Maaaring tingnan na dehado ang kinasadlakan ni Tess sa kuwento. Dahil bukod sa katakot-takot na panunuyang inabot niya mula sa mga pulis at mga katrabaho ni Lucita hinggil sa lesbianang relasyon nila at sa hindi niya pagiging “tunay na lalaki,” iniwan pa siya ng karelasyon sa kabila ng pagsusumikap niyang isalba ang kanilang ugnayan. Nagtapos ang akda sa simbolikong pagtatapon ni Tess ng dildo sa patay na ilog. Ngunit sa kabila ng pagbabasurang iyon sa imahen ng kontrol / ng pagkalalaki at pahiwatig ng pagbalikwas sa heteropatriyarka (na kinakatawan ng patay na ilog) at sa ahensiya nito (na kinakatawan ng dildo/ari ng lalaki), hindi pa rin tuluyang napakawalan ni Tess ang kaniyang mga “makalalaking” pagpapahalaga. Nanatili ang pagtingin niya sa babae bilang pribadong pagmamamay-ari na kailangan niyang nakawin mula sa lalaki. Ayon sa kaniya, “I had to find a new girl to take home. And I had to steal her from a man. Or another ill-struck butch. I had to take vengeance for my dishonour. I had to be better than any man” (ibid.).

Nauwi lamang sa paghihinakit at balak na paghihiganti ang naging tugon ni Tess sa nasimulan na niya sanang hakbang ng pagbalikwas. Sa halip na patuloy na labanan ang mga heteroseksistang kapritsong lumalason sa kaniya, lalo pa siyang nagpatali/nagpadala sa mga doktrina nito sa punto ng pakikipagkompetisyon sa mga “kaagaw” niya sa babae. Maaaring sipatin ito na maging si Tess ay nilason na rin ng patay na ilog.

Sa dakong ito, masasabing lubhang napakalaki ng potensiyal ng role playing sa lalong pagpapaigting ng pag-iral ng mga lesbiana. Hinahamon din nito ang mga mapaniil na pag-eestereotipo. Na ang babae’y hindi dapat lumalabas sa tradisyonal na mukha ng pagiging babae—mahinin, masunurin, mayumi, nagpapalda, mapostura, at iba pa. O sa kaso naman ng mga lesbianang femme, hindi sila kinikilalang lesbiana kung hindi nakikita ang pagbalikwas nila sa mga heteropatriyarkal na katakdaan (Goodloe 1993). Ayon nga sa mga mananaliksik na sina Madeline Davis at Elizabeth Kennedy (nasa ibid.), ““inihanda ng visibilidad ng “butch” ang landas para sa bagong henerasyon ng mga lesbiana upang sila’y lumaya mula sa makitid na kumbensiyong itinakda ng lipunan sa kababaihan at upang magkaroon ng akses sa kapangyarihang dati rati’y kalalakihan lamang ang may hawak.”⁹ Patungkol naman sa mga naisasantabi

ring pagkilala sa identidad ng mga lesbianang femme, iginiiit ni Joan Nestle (nasa ibid.) na “Kapwa banta rin sa institusyon ng heteroseksuwalidad ang imahen ng “femme” dahil sa paraan nito ng malay na pag-angkop sa tradisyunal na tungkulin ng babae upang maghudyat ng pagnanasa sa kapwa babae, na kontra sa pinakalayunin ng pagtatakda ng lipunan sa pagkababae.”¹⁰

Samantala, nagiging mapanganib naman ang pagpaloob sa relasyong tumatangkilik sa namamayaning heteroseksistang kultura, kung nagiging makiling ito sa maling nosyong dapat ay may herarkiya sa loob ng mga romantikong relasyon kung saan lagi't laging mas makapangyarihan at dominante ang lalaki at nag-aastang lalaki. Dahil pagmamay-ari ng nakatataas ang itinuturing na babae ng ugnayan, ang babae rin ang nagiging lunsaran ng pagsasapraktika ng taglay na kapangyarihan ng lalaki at nag-aastang lalaki. Kadalasang nauwi ito sa pagsasamantala at karahasan. Ang materyalisasyon ng panganib na ito ang tinatalakay ng kasunod na teksto.

Ang mga Migrante sa “Tooth and Nail” (1993)

Bagaman parehong nagtapos sa kolehiyo, nanilbihan bilang mga domestic helper (DH) sa Hong Kong ang magkarelasyong Portia at Irma. Di nagtagal ay tumungo sila sa Canada upang doon manilbihan.

Sa Canada lalong nag-ibayo ang pagkaalipin ni Portia dahil mismong ang karelasyon niya ang nanghahamak sa kaniya. Naroong paglinisin siya ng bahay, pamalengkehin, paglabahin, at pagplantsahin ng mga damit. Maging ang paggupit ng kuko at buhok ng karelasyon ay tinatrabaho rin ni Portia. Kapag hindi siya pumayag na makipagtalik sa karelasyon, sinasaktan siya nito.

Puno ng karahasan ang ugnayan ng dalawa. Minsan, pilit na pinatanggal ni Irma ang pustiso ni Portia. Hindi niya ito napapayag kaya nagbanta si Irma na isusumbong niya sa pamilya ni Portia ang ginawang pagsa-sideline nito sa red light district ng Hong Kong noong naninilbihan pa sila roon bilang DH. Sa kabila ng gayong banta, handa nang iwan ni Portia ang karelasyon, bunga ng matinding pambubusabos sa kaniya. Kaya't nang maramdaman ni Irma na seryoso si Portia sa pasiya nito, agad siyang humingi ng tawad at nagmakaawang manatili ang karelasyon. Sa pagkakataong iyo'y nanaig kay Portia ang pagiging masokista, pakiramdam niya'y nagwagi siya sa pagpapalaya ng sarili. Ngunit kung babalikan ang huling tagpo, malinaw pa ring siya'y nakakulong sa siklo ng pagmamalupit ni Irma. Matapos makuha ang pagpapatawad, muling inutusan ni Irma si Portia na bumili ng sigarilyo:

Irma searches for some coins in her pocket and hands her some money.
 “Go, get some cigarettes.”
 Portia takes the change and wipes away her tears. She puts back her gloves and walks out of the gate. She heads towards the convenience store two blocks away. Victorious, she plays her denture with her tongue.
 “Nobody is going to make me do what I don’t want to do,” she chuckles in the dark.
 (“Tooth and Nail” nasa Rodriguez 1993, 142)¹¹

Hindi na lamang kultura ng materyal o ekonomikong kahirapan ang isinisiwalat ni N. Rodriguez sa tekstong ito, dumako rin siya patungong kultura ng karahasan sa loob ng isang relasyong lesbiana (na pahapyaw na ring naipakita sa “Throw it to the River”). Isang patunay na hindi rin ligtas sa domestikong karahasan (materyal, pisikal, emosyonal at sikolohikal) ang relasyong lesbiana/homoseksuwal, gaya ng nangyayari sa relasyong heteroseksuwal.

Isinaad din sa kuwento ang naging epekto ng diaspora sa mga gaya nina Irma at Portia. Tumagos ang penomeno ng pagkatiwalag hanggang sa relasyon nila. Sinunggaban ni Irma ang pagkakataong sila’y nasa dayuhang lugar upang makagamit ng kapangyarihan at nagkataong ang paggamit na iyon ay naging laban kay Portia. Ang alyenasyon ni Irma mula sa sarili at sa espasyong ginagalawan bunga ng kaniyang pagiging api at marhinalisado (bilang edukadang nag-DH, dayuhan sa isang bansa, at lesbiana) ay pilit niyang inililipat sa karelasyon. Tuloy, makailang ulit na nakaranas si Portia ng pagkatiwalag (displacement)—mula sa sarili, sa karelasyon, at maging sa pisikal na espasyong kinaroroonan (palibhasa’y kontento si Irma na wala itong mapaghihingan ng tulong).

Ang relasyong lesbiana ay ipinagpapalagay na naghahain ng mapagpalayang alternatibo, dinamiko, puno ng pang-unawa at pagmamahal sapagkat kapuwa babae ang kasangkot sa relasyon. Wala itong magiging pagkakaiba sa relasyong heteroseksuwal lalo na kung nasa anino pa rin ito ng mapanlupig na dinamiko ng ‘lalaki-babaeng’ ugnayan kung saan ang isa ang may hawak na kapangyarihan at ang isa nama’y tagasunod lamang tulad ng itinampok sa akda.

Ang malay at di malay na pagtiwalag sa sarili ang siya naman ding pinapaksa sa kasunod na texto, ang “G.I. Jane.”

Ang Lesbianang Martir sa “G.I. Jane” (1993)

Kaiba ang estilo ng naratibong ito. Nasa anyong liham. Sinusulatan ng lesbianang si Neneng ang kaniyang imahinaryong penpal na pinangalanan niyang

Puti. Ayon kay Neneng na taga-Olongapo at nagdalaga sa panahon ng pamamayagpag ng mga base militar at kulturang Amerikano sa bansa, gaano man karaming mga dayuhang sundalo ang umaligid sa kaniya'y G.I. Jane pa rin ang hanap niya. Aniya, "All my life, I searched for my GI Jane and never found her. When I got my first walking doll, a blonde and blue-eyed toy, I knew in my life that I would bond for life with a Caucasian woman" ("G.I. Jane" nasa Rodriguez 1993, 147).

Bagaman tapos ng pag-aaral at mas mayroong oportunidad na makakuha ng maayos na trabaho kumpara sa nakararami, halos ilako ni Neneng ang sarili niya sa aniya'y sinumang unang lesbianang dayuhan na makikilala niya't handang tumupad sa pangarap niyang magkaroon ng kasintahang "puti."

I am ladylike. I have never been kissed nor touched. I come from a big family of twelve children. I helped my parents send my sisters and brothers to school. My family thinks that I have put their needs before my own, postponing marriage this long. I actually could have run off with the first white dyke who wanted me. I could have been the star dancer at the bar for lesbian officers. I could have been a prostitute among your kind, but I never had the chance, for I knew of no place where people like you meet. I have been waiting for you for nearly three decades now. Where are you, Puti? Get me out of here. (ibid., 145)

Idinetalye pa ni Neneng na sakali mang matagpuan na niya si Puti, tiyak niya itong ipakikilala sa kulturang Pilipino. Halimbawa'y ipapasyal niya ito sa rebulto ni Dr. Jose Rizal habang sila'y nangangain ng mani at inihaw na paa ng manok, pasasakayin sa pedicab, kalesa, at jeep, padadaluhin sa mga kapistahan ng Mayo, at iba pa. Aniya, "You can come around May and partake of the fiestas. Our national coffers may be empty and we may be the world's poorest, but you will be amazed how we can yet come up with a feast. You can knock on any door and you will be fed" (ibid., 147).

Unti-unting inilalantad ni Neneng si Puti sa kultura ng karalitaan, sa klase ng buhay na mayroon siya. Lumalabas na hindi na lamang simpleng lesbianang kasintahan ang habol ni Neneng kundi dayuhang amo, iyong hahango sa kaniya mula sa kahirapan. Sabi pa niya:

Soon, I will know your needs before you even utter them.... Let me launder your clothes with my own hands. I will never get you out with unpressed clothes, as if you are without a woman. Let me iron everything including your underwear. Let me wash your blonde, brown or red hair with googoo bark and calamansi. (ibid., 148-149)

Nagbanggit pa ang akda ng mga isyu tulad ng pagkakaroon ng mga kilos protesta para sa repormang agraryo, hustisyang panlipunan, base militar, prostitusyon, karahasan sa eleksiyon, pagtaas ng dolyar, at iba pa. Ilan lamang ito sa mga panlipunang usaping maipagpapalagay na lalong nagtulak kay Neneng upang panghawakan ang sarili niyang bersiyon ng “The Great American Dream”—ang pagturing na kaligtasan mula sa danas ng pagkasiil ang pagkakaroon ng isang “puting” lesbianang karelasyon.

Higit pa sa usaping pangkasarian, tinutuligsa ng teksto ang desperasyong ipinapataw ng lipunan sa mga mamamayan nito na nagtutulak sa kanila upang piliing magpaalipin sa lahang kinikilalang tagapagsalba sa kahirapan. Kung sa “Tooth and Nail” ay kinukuwestiyon ang herarkiya ng kasarian sa loob ng isang relasyon, herarkiya naman sa lahi ang pangunahing inuuyam ng “G.I. Jane.” Hindi na rin lamang ito usapin ng butch at femme o ng role playing sa loob ng isang romantikong relasyon kundi ng role playing na rin sa pagitan ng makapangyarihan at walang kapangyarihang lahi.

Ang akda ay isa ring malinaw na panunuya sa palasak na kolonyal na mentalidad at tumatagos maging hanggang sa mga lesbianang katulad ni Neneng. Kung ibabalik muli sa tagpuang kinaiiralan ng pangunahing karakter, kapansin-pansing naganap ito noong panahong nagkalat ang mga base militar ng Estados Unidos (EU) sa Pilipinas, gayundin ang mga pagala-galang sundalong Amerikano, panahong napatalsik na ang diktaduryang Marcos ngunit nananatili pa ring despotiko ang mga kalakarang panlipunan. Ang malimit na exposure ni Neneng sa magkakapanabay na karalitaan, mapanlupig na sistema, at mga elementong dayuhan ay di na kataka-takang nagbunsod ng kolonyal at “alienated” na pag-iisip. Na bagaman may mga pahayag siya ng pagpapahalaga sa bayan gaya nito, “It’s my home, Puti. You can take me out of my country, but the Philippines will remain in my heart” (ibid., 150), itinataboy kundi man sadyang naglalakbay palabas ang kaniyang kamalayan. Ang kagustuhan niyang makatakas mula kahirapan at heteroseksistang pagtatakda sa kasarian ay nauwi sa pagtakas naman sa sariling katinuan. Gayumpaman, hindi nauwi sa tuluyang pagkalupig ang salaysay ni Neneng. Isinaad ni Neneng sa huling bahagi ang imahinaryo niyang pagpatay kay Puti dahil sumagad na umano ang panlilinlang nito sa kaniya. Nagpapahiwatig ito na may kakayahan ding magbalikwas at manlaban ang mga puspung inaapi.

Malinaw na bagaman may tendensiyang humilig ang mga kuwento ni Rodriguez sa direksiyong pinupuna ng mga peminista dahil ilan sa mga karakter na ‘butch’ na ng kaniyang akda ay pawang mga “nagpapakalalaki,” sinimulan na nitong

magbalikwas sa mga mapaniil na katakdaan ng lipunang kinaiiralan. Ayon sa isang manunulat ng mga akdang lesbianang si Jhoanna Lynn Cruz (2005):

“I cannot see myself in most of her butch characters, as no matter what I do (even once shaving my head!) I really cannot be the type of lesbian who looks, thinks, and acts like a man.... Furthermore, Rodriguez has become privileged and hyphenated lesbian writer-in-exile who looks at the Philippine lesbian situation from too far away.”

Sa Canada nakabase si Rodriguez. Mapanghusga ang pahayag ni Cruz hinggil sa karapatan ni Rodriguez na kumatha ng mga akdang tumatalakay sa kalagayan ng mga Pilipinang lesbiana habang ito’y nandarayuhan sa ibang bansa. Ayon sa tala sa librong *Throw it to the River* (1993), taong 1988 nang nangibang-bansa si Rodriguez. Kung babalikan ang mga tagpuan ng kaniyang kuwento, kalakhan dito’y nakakonteksto rin sa dekada 1980—noong mga huling taon ng rehime ng Marcos at pagkapatalsik dito. Samakatwid, hindi naman napakatagal ng panahong lumipas para makaligtaan o tuluyan nang mapalayo ang manunulat sa mga pangyayari sa pinagmulang bansa. Sa katunayan, isa si Rodriguez sa iilang manunulat ng akdang lesbiana na tumalakay nang sabay sa masalimuot na ugnayan ng uri at kasarian sa lipunang Pilipino.

Samantala, maaaring silipin ang posibilidad na ang pagpapaloob ni Rodriguez ng maigting na diskriminasyong hatid ng negatibong role playing sa kaniyang mga teksto ay isang paraan ng pag-uugnay nito at pag-atake hindi lamang sa heteroseksuwal na lipunan kundi pati sa noo’y pamamayani ng mabagsik na pamahalaang diktatoryal. Halimbawa, sa “Every Full Moon,” tinalakay ang pamamayagpag ng prostitusyon at ang patuloy na pag-iral ng mga base militar sa bansa. Ang isang tagpo ay nang ilibot ni Remedios si Julianita sa bandang Ermita, na kilala noong pugad ng prostitusyon sa Maynila, at nang banggitin ang pagluluksa ni Remedios sa pagkamatay ng iniidolo niyang artistang si Pepsi—isa sa mga sumikat na “soft drink girls” noong dekada 1980, Amerasian na anak ng babaeng nagtrabaho malapit sa base militar sa Olongapo, dumanas ng sexual na pang-aabuso, napilitang ilako ang sarili sanhi ng kahirapan.

Sa “*Throw it to the River*” naman, nasambit ni Tess ang mga katagang, “I had to win a girl in less than eleven days, the time it took Apo (Ferdinand Marcos) to woo Imelda. I had to be better than the Number One man in the country” (nasa Rodriguez 1993, 101; aking diin). Makikita ang bulag na pagsamba ni Tess sa itinuturing niyang number one man na si Marcos hindi lang dahil mabilis nitong nabihag ang asawa kundi dahil sa patriyarkal na kapangyarihang taglay nito.

Sa “G.I. Jane,” inihiwatig na bagaman napatalsik na ang diktadurya at ang mga base militar, walang nagbago sa kalagayan ng bayan. Ordinaryo pa rin sa mga Pilipino ang mamuhay sa kahirapan at mangarap na mangibang-bansa para sa mas maalwang buhay.

Batay sa ginawang mga pagsusuri, matingkad na nanatiling ‘biktima’ ang mga lesbianang karakter sa loob ng mga akda ni Rodriguez—biktima ng heteropatriyarka, biktima ng diskriminasyon sa kasarian, biktima ng karahasan, biktima ng kahirapan, at iba pa. Patunay ito sa sinasambit dito sa pag-aaral na hindi hiwalay ang usaping pangkasarian sa isyu ng uri at kabuuang estadong panlipunan, binigyang-diin din ang naging malaking implikasyon ng mga ito sa pagkahubog ng kamalayan at mga pagpapasya ng mga lesbianang karakter ng mga naturang teksto. At kung ibabalik sa usapin ng role playing ng mga karakter sa loob ng mga teksto, makikitang naging mahalagang pahayag ito ng pagbalikwas sa dalawahang sistema ng seks at gender at sa kabuuang mapaniil na mga sistemang panlipunan. Ngunit ipinahiwatig na nagiging mapanlupig ang role playing kung kinasasangkutan ng powerplay at kumikiling sa mapanlupig na prinsipyo ng patriyarka o nagbubunsod ng set-up na nanakop/nasasakupan sa loob ng isang relasyon.

Ang Pagtuklas sa Identidad bilang Pagkuwestiyon sa mga Mapaniil na Doktrina ng Heteropatriyarka

Paghahanap at paggigiit ng identidad ang mga usaping madalas na mahihinuha sa mga akdang tumatalakay sa pagiging lesbiana. Repleksiyon ito ng heteropatriyarkal na realidad na nagkakait ng “naaayon” na pagkakakilanlan. Namamalaging nakakahon sa mga negatibong imahen ang pagiging lesbiana. Sapagkat paano nga ba naman malalapatan ng wastong pagkilala ang isang kasarian kung wala itong espasyo sa lipunan na maaari nilang iralan nang malaya? Ang mga estereotipong produkto ng gayong pagsasaisantabi ang pilit na kinukuwestiyon, binabangga, at binubuwag ng mga akdang naglalayong mapalaya ang mga lesbiana sa mga lihis na pagpapakilala.

Ang mga Lesbianang Magulang sa “Ang Ikaklit sa Aming Hardin” (2006)

Tinig ng isang batang may lesbianang mga magulang ang nagsasalita sa maikling kuwentong pambatang “Ang Ikaklit sa Aming Hardin” (2006) ni Bernadette V. Neri. Sabik na sabik ang batang si Ikaklit sa unang araw niya sa eskuwelahan. Subalit nagsisimula pa lamang sa pagpasok ay napasabak nang agad sa isang hamon. Ipinakuwento sa kanila ng titser ang kanilang karanasan noong nakalipas na tag-araw at ibinida ni Ikaklit ang tungkol sa pagtatanim ng iniregalong buto sa kaniya ng kaniyang dalawang nanay. Pansamantalang nagtaka

ang kaniyang mga kaklase tungkol sa pagkakaroon ni Ikaklit ng dalawang ina at kawalan nito ng ama. Mula noo'y hindi na siya tinigilan ng panunukso. Binansagan siya ng mga kaklase niya ng “putok sa buho” at inaasar dahil may mga magulang na “tomboy.” Sinuway lamang ng guro ang mga nanunukso nang walang karugtong na pagkausap o pagpapaliwanag sa mga batang kasangkot sa gulo.

Hindi nauunawaan ni Ikaklit ang mga nangyari ngunit nahalinhan ng panghihina ng loob ang dati'y pananabik niyang pumasok sa eskuwelahan. Ipinagtaka iyon ng kaniyang mga magulang na sina Nay Daisy at Nay Lilia. Nang tanungin siya ng mga ito kung anong bumabagabag sa kaniya, sinagot niya lamang sila ng tanong din: Bakit siya walang tatay?

Gamit ang mga imaheng pamilyar at kinalakhan ni Ikaklit, ipinaliwanag sa kaniya ng kaniyang mga magulang na wala dapat kinikilalang kasarian ang pagpapamilya. Ayon nga sa kaniyang Nay Lilia:

Anak, ang pamilya ay parang isang halamanan. Hindi mahalaga kung sino ang nagtanim sa mga punla. At hindi rin mahalaga kung babae ba o lalaki ang nag-aalaga ng mga ito. Ang importante ay kung paano ito inaalagaang mabuti. (Neri 2006, 86)

Sa halip na ang mga lesbianang karakter, ang batang si Ikaklit ang pangunahin pang naghahanap at nagtatangkang bumuo ng kaniyang pagkatao sa akdang ito.¹² Biglaang niyanig sa isipan ng bata ang sa kaniya'y normal o pangkaraniwan lamang na pagkakaroon dalawang ina. Ang eskuwelahan/ institusyon ng edukasyon na kadalasang inaasahan ng mga magulang na maging tulay ng pagkatuto ng mga bata hinggil sa iba pang batayang konsepto ng pagpapahalaga (hal., pagkakapantay-pantay), ang siya pang sumira sa pagpapahalagang ito. Sa halip, nauwi na lamang ang tungkulin ng eskuwelahan sa pagiging venue ng mga pagtatanong. Pahayag nga ni Ikaklit:

Ganoon pala ang itsura ng aming paaralan. Puno ng makukulay na larawan ang mga dingding. May mga nakapintang malalaking bulaklak at puno, at mga batang naglalaro. Mayroon pa ngang larawan ng isang bahay na may nanay, tatay at batang mukhang masayang-masaya. Bakit kaya walang drowing ng bahay na dalawang nanay naman ang nasa loob kasama ng kanilang masaya ring anak? (ibid., 84; aking diin)

Ibinabalik ng akda sa pamilya ang batayang responsabilidad ng pagpapaliwanag at malay sa kasariang pagpapalaki sa anak. Sa kaso ng mga lesbianang magulang, patong-patong ang mga inihaharap na hamon sa kanila

ng heteropatriyarkal na lipunang nagkakait ng puwang sa mga alternatibong pamilyang gaya ng itinatampok sa kuwento.

Kung kikilatisin pa ang ilang mga kataga sa teksto, ginamit nito ang talinghaga ng paghahalaman upang magpahaging hinggil sa halaga ng paglalantad at paggigiit ng seksuwalidad. Ayon kay Nay Daisy habang nagpapaliwanag kay Ikaklit, “Kailangan ng mga ito ng sikat ng araw upang lumaking malusog. Pero dapat ay katamtaman lang dahil matutuyo naman ang mga buto kung masosobrahan sa init” (ibid., 83).

Mapangahas ang ganitong pagtatangka ni Neri na maghabi ng mga imahen at paksang lesbiana sa larangan ng kuwentong pambata kung ang mismong establisado nang kanon ng panitikan ng Pilipinas ay di pa nakapaglalaan ng espasyo para sa mga akdang lesbiana. Kung hindi man ito ang natatangi, madalang pa ang mga akdang pambata/pangkabataan sa bansa ang gumagawi sa mga temang pangkasarian.

Hindi tulad ng pagkakait ng gawad kay Angela Manalang Gloria sa nilahukan niyang Commonwealth Literary Prize noong dekada 1930 dahil sa umano’y kasalatan ng kaniyang mga akda sa halagang panlipunan at kalabisan naman dahil sa pagpaksa sa seksuwalidad, pinarangalan ng patimpalak Palanca ang akda ni Neri sa kabila ng paglalaman nito ng usaping lesbiana. Nagbago na nga marahil ang pamantayan ng mga hurado at mas bukas na ito sa pagkilala sa mga gayong tema. Posible rin namang hindi nagbago ang mga pamantayan subalit nagkataong higit nang bukas ang ilan sa mga kinukuhang hurado ng Palanca pagdating sa mga usaping may kinalaman sa kasarian, partikular na sa homoseksuwalidad. Ngunit dahil hindi pa nalalathala sa anyong ‘picture book’ ang kuwentong ito, ang usapin ngayon ay kung lulusot ang akda sa sensura ng mga palimbagang ganid sa tubo na ang pangunahing market ay pawang mga Katolikong paaralan.¹³ Bagaman mayroong opsiyon na subukan ang independent publication, ang magiging usapin naman ay kung gaano kasaklaw ang mga (batang) mambabasang maaabot nito. Kung gayon, nananatili sa tinatawag na mainstream press ang kapangyarihang magtakda ng kahandaan ng mga mambabasa sa mga tekstong nagpapamalay sa kasarian.

Ang Lesbianang Anak at ang Kaniyang Ina sa “Pamamanhikan” (2007)

Mula sa punto de vista ng anak ng mga lesbianang magulang, siniyasat naman sa kuwentong “Pamamanhikan” ang pananaw at damdamin ng ina ng isang lesbiana. Serye ng mga pag-aagam-agam at pagbabalik-tanaw ang naturang di pa lathalang akda ni Bernadette V. Neri. Pagbabalik-tanaw ng ina tungkol sa mga

sandali ng pagpapalaki sa kaniyang anak habang sinisikap niyang unawain ang pagtatapat nito tungkol sa kapuwa babaeng katipan.

Dalawang imahen ng babae ang itinatampok ni Neri sa akda—ang inang tangan-tangan pa rin ang mga tradisyonal na pananaw hinggil sa pagiging babae (hal., heteroseksuwal, domestikado) at ang lesbianang anak na bumabalikwas sa itinakdang konstrak ng pagiging babae at lumilikha ng bagong mukha nito (hal., may sariling pagpapasya, may karapatang umibig sa kapuwa babae).

Sakabilanggayong magkasalungat nalarawan, nagawaparing mapagkasundo sa teksto ang dalawa. Kinilala at binigyang-halaga ng lesbianang anak na si Ces ang damdamin at kakayahan ng kaniyang ina na unawain ang mga pagpapasya niya sa buhay. Ang ina, kahiman lipos ng pag-aalangan sa simula, ay unti-unting nagparaya sa anak at pinalaya ang sarili mula sa pagkabagabag at konserbatismong gumagapos sa kaniya. Nanaig pa rin ang pagmamahal ng magulang sa anak.

Gayumpaman, hindi lamang nauwi sa pagiging martir ang ina sa kuwento. Itinatampok sa proseso ng pagluluto ang kaniyang mga internal na pakikitunggali. Masusi niyang tinimpla ang kaniyang mga saloobin sa halip na agarang lunukin ang mga sinabi ng anak. Makikita ito sa eksena na sa simula’y hindi niya gustong gamitin ang lumang palayok na inilalaan niya lamang para sa mga espesyal na okasyon—tanda ng pagpupumilit na proteksyunan ang kaniyang mga kumbensyonal na paniniwala. Sa kaniya’y hindi espesyal ang nalalapit na pagdating ni Ces at ng karelasyong si Anne. Pero kalauna’y pinaglutan na rin niya ang naturang palayok na katumbas ng pagbubukas niya ng kaniyang sarili at pagharap sa bangis ng katotohanang inihain ng anak tulad ng iminumungkahi sa eksenang ito:

Pinanood niya ang mga ito habang tinatalupan ang bawat piraso. Isinunod nitong alisin ang mga nanunutong na balat ng sibuyas-Tagalog. Pagkatapos ay inilublob ang mga nangingintab na dilang-apoy sa isang tabo ng tubig upang kahit paano’y maibsan ang mabangis nitong katas.

Napangiti siya. (Neri 2007)

Mabisa ang paggamit ni Neri ng mga elementong gaya ng probinsiya, kusina, at akto ng pagluluto at pamamanhikan bilang daluyan ng paglalantad. Sa pamamagitan niyo’y nabigyan ng radikal na kahulugan ang mga dating sinisipat na representasyon ng tradisyonal, heteroseksuwal, at pasibo/atrasadong akto at espasyo. Sapagkat sa akda’y ginawa itong lunan ng pagkilala, pagtanggap at

pagpapatanggap, at pagbabago at pagsulong. Gayundin, nagawang makapaglangkap ng mga homoerotikong tagpo bilang pahiwatig sa pinapaksa ng teksto gaya ng isinasaad sa tagpong ito:

Pero kung anong iling ni Ces sa sibuyas ay siya namang hilig niya sa prutas lalung-lalo na sa hinog na langka. Gustung-gusto kasi nito ang banayad na pagsingaw ng matamis na amoy kapag hinihiwa na ang bunga. Gayundin ang pakiramdam sa kamay ng mantikang pampadulas sa malagkit na dagta. At syempre, ang sensasyong dulot ng mga hibla ng laman ng langka kapag hinihimay, kapag pumapagitan na [ang] mga ito sa bawat siwang ng kaniyang daliri. (ibid.)

Maging ang pamagat nitong “Pamamanhikan” ay akma rin sa gawi ng pagbaklas sa paniniwalang ang tradisyon ng pamamanhikan/pagpapakilala sa magulang ng magkarelasyon ay nakakulong lamang sa gawaing heteroseksuwal.

Mula sa ina, sa iba naman ipinatatanggap ang lesbianang pag-iral ng susunod na teksto.

Ang mga Babaeng Umiibig sa Kapuwa Babae sa “Horoscope” (1999)

Sa proseso ng paghahanap sa mga nawawalang imahen ng lesbiana at paglikha ng kanilang identidad, napapalawak din maging ang pagpapakahulugan sa isang lagusan ng pag-iral—ang panitikan. Hindi na lamang nakukulong sa mga tekstong likha ng babae/lesbianang manunulat ang panitikang lesbiana sa bansa. Nagiging bukas na rin ito sa mga lalaking awtor. Patunay rito ang “Horoscope” ni Eli Rueda Guieb III (1999), isa sa posibleng kauna-unahang naitalang maikling kuwentong tumalakay sa usaping lesbiana na likha ng isang lalaking manunulat.

Eksperimental ang estilo at porma ng kuwentong ito—nakapadron sa mga karaniwang nababasang horoscope sa mga diyaro’t magasin ang buong teksto. Walang pangalan ang labindalawang tauhan. Sa pagtunghay lamang sa mga hula/payo/babala ng horoscope—na nakatuon sa pag-ibig at pagpaparaya/pamamaalam sa konteksto ng iba’t ibang relasyong romantiko at/o pampamilya—mawawawaan ang naratibo ng mga karakter na makikilala lamang batay sa kanilang zodiac sign. Bagamat hindi sentral na tauhan ang mga lesbiana (na nakapaloob sa mga simbolong Libra at Capricorn), mahalagang suriin kung paano sila tinitingnan, kinikilala, at pinapayuhan ng horoscope na sinasabing tagapaglahad ng tadhana ng isang tao.

Sa kuwento, isang lalaki (Gemini) ang naghihimutok dahil nagka-girlfriend ang girlfriend niya. Sa halip na ituro ang sisi sa kung kanino, ipinatatanggap sa

kaniya ng horoscope ang gayong kalagayan dahil nagbabago umano ang hubog ng mga relasyon:

Martes, Gemini (Mayo 21 – Hunyo 21)

Alam mong walang mali sa iyo. Lalong wala ring mali sa dati mong girlfriend. Hindi porke ipinagpalit ka nito sa iisang ring babae ay may problema na ang bawat isa sa inyo. Ang relasyon ay hindi kompetisyon ng lalaki't babae o ng babae't babae o ng lalaki't lalaki." (ibid., 50; aking diin)

Gayundin ang tono ng payong natanggap ng mga lesbianang tauhan:

Martes, Libra (Setyembre 23 – Oktubre 23)

Alam mong walang mali sa iyo. Hindi porke umibig ka sa kapwa mo babae ay may problema ka na. Huwag ka rin lang manakit ng kapwa babae. Huwag ka ring manakit ng sinumang lalaking maaaring magmahal sa iniibig mong babae. (ibid., 51)

Martes, Capricorn (Disyembre 22 – Enero 19)

Alam mong walang mali sa iyo. Huwag mong isiping nang-agaw ka ng babae. Hindi mo siya inagaw. Kusa siyang lumapit sa iyo.... (ibid., 51)

Sa konteksto ng heteropatriyarkal na lipunan, hindi akma at makatotohanan ang naturang mga payo tungkol sa mga relasyon. Gayumpaman, ang gayong namamayagpag na pagtingin ang siyang binabali ng teksto. Ayon nga kasi rito, "Hindi iisa ang hugis ng pag-ibig."

Sa kultura ng mga Pilipino, popular ang horoscope hindi lang sa itinatakda nitong kapalaran kundi dahil nakapagbibigay ito ng pag-asa sa pamamagitan ng mga hula, babala, at payo hinggil sa tadhanang nakalaan sa bawat isa. Hindi kailangang paniwalaan ang horoscope subalit dahil ito'y kalkulasyon ng mga posibleng mangyari, nabubuksan din nito at mas napalalawak ang konsepto ng posibilidad. Dagdag pa, naging kabaligtaran ang silbi ng horoscope sa daloy ng kuwento, sa halip na ito ang magdikta sa magiging takbo ng buhay ng mga karakter sa teksto, ito ang umaayon dito. At kung babalikan ang eksperimental na anyo ng akda, tila tumutugma ang mapagbalikwas na porma nito (layo sa tradisyonal na daloy at estruktura ng maikling kuwento) sa mapagbalikwas ding mga karakter at paksain sa kuwento, partikular na ang tungkol sa mga lesbiana / relasyong lesbiana.

Ang Romantikong Pagkakaibigan bilang Lunsaran ng Paglikha ng Lesbianang Komunidad

Kung hindi binibigyang-pansin ang mga tekstong lantaran ang temang lesbiana, lalo nang nauwi sa kawalan ang mga akdang may pahiwatig ng mga namumukadkad na romantikong pagkakaibigan sa pagitan ng dalawang babaeng persona, tulad ng binabaybay sa mga kuwentong “Tale of Two Witches” ni Mila Aguilar at “Ang Manggagamot” ni Bernadette V. Neri.¹⁴

Ang mga Mangkukulam sa “Tale of Two Witches” (1989)

Bukod sa “babaeng gustong maging lalaki,” marami pang ikinakabit na negatibong imahen at katawagan sa mga lesbiana o sa mga babaeng pilit na nagpupumiglas mula sa mga mapanakal na alituntunin ng heteropatriyarka. Ipinakita sa “Tale of Two Witches” ni Aguilar (1989) kung paanong binansagang mangkukulam ang mga babaeng tumutuklas ng sariling espasyo at anggulo ng pag-ibig na labas sa karaniwan, at ito ang pinagdaanan ng magkaibigang Lisa at Talia. Inakala ni Talia na ang paglalakbay mula bayan patungong baryo at ang pagtira sa tuktok ng burol ang magbibigay ng kapayapaan ng loob sa kaniya. Pilit niyang tinalikuran ang mga katakdaang iginigiit sa kaniya bilang babae—ang mag-asawa at ang manganak. Gayumpaman, hindi pa rin siya nalayo sa mga mapang-usig na mata ng mga mamamayan sa bagong espasyong nilipatan. Naging mailap siya sa mga taga-San Roque maliban kay Lisa, ang kaisa-isang tagaroon na naging matalik niyang kaibigan.

Bagaman mula sa magkaibang lunan, antas ng pinag-aralan, at uring panlipunan, mabilis na napaglapit sina Lisa at Talia ng pagkatuto nila mula sa isa’t isa. Halinhinan nilang pinunuan ang mga kaalamang napulot mula sa libro at karanasan.

Hindi lamang naging sentro ng atensyon ang bagong dayo na si Talia, naging sanhi rin siya ng katatakutan sa buong baryo. Ikinuwento ni Lisa sa kaibigan ang kumakalat na tsismis na pinaghihinalaan siyang mangkukulam. Ayon kay Lisa:

You see, the people in the barrio, they have no secrets from each other. They have never seen such things. Even your furniture looks strange to them. You’re father’s book, they think it’s something about... They think you’re different. They have their suspicions. They think you’re – you know – another kind of creature. (ibid., 130)

Alam ni Talia na sinusunog nang buhay ng mga taga-baryo ang sinumang pinaghihinalaan nilang mangkukulam. Lubos niya itong ikinabahala. Dahil dito’y

agad na tinangkang kalmahin ni Lisa ang kaibigan na naghihiwatig ng malabis na pagtatangi niya rito:

Lisa looked back into the dark sad eyes of her friend. She put her hand on the other cheek, let it lay there softly, and whispered with greatest tenderness, “As long as you’re with me, you need never worry.” And then she kissed Talia beside the hands she had lain on her cheek, the kiss glancing the side of Talia’s lips. (ibid., 130-131; aking diin)

Lingid kay Lisa, labas pa sa mga antigong gamit ang dahilan ng takot at poot ng mga tao kay Talia. Naging usap-usapan din ang umano’y panggayuma ng “mangkukulam” kay Lisa.

The very first reports after the incident were of the increasing frequency of Lisa’s visit to the “witch...” Those who were present at her arrival recalled, in hindsight, how Talia and Lisa’s eyes had locked while Lisa was handing the book to the witch and how that look must have been the beginning of a hypnotic trance that kept Lisa coming back daily to the house on the highest hill for longer and longer hours until she even slept there nights. Others reported unholy laughter in the dead of night, laughter that rocked trees near their homes... All this occurred on the nights Lisa stayed with the witch.

Then finally, the tanod sent by Ka Tiago to spy on the two came to say that he had seen them sleeping on the grass under the full moon, that the witch had planted a death kiss on the lips of the poor girl, and that he had left them in an even deadlier embrace and scurried off, lest they turn without warning into tikbalangs. (ibid., 133-134; aking diin)

Dito na nagsimula ang papaigting na antagonismo laban sa dalawang babae. Si Ka Tiago, ang pinuno ng baryo, ang maysala sa pagpapalubha sa gayong tsismis. Ang mga ahente ng heteropatriyarka gaya ng kapitan ay pilit na kumakatha ng mga estratehiya upang tuluyang mawasak ang mga lumalabag sa sistema. Hindi nito matanggap ang inabot na insulto mula kina Talia at Lisa na pareho niyang pinahagingan ng “romantikong” interes. At lalo pang nabigo ang kaniyang machong sensibilidad nang mabalitaan ang tungkol sa matalik na pagkakaibigan ng dalawa.

Sa pyudal at patriyarkal na lipunang kinakatawan ng San Roque, tinutugis at kinikitil ang mga mangkukulam/lesbianang gaya nina Talia at Lisa. Gayundin, ang mga lesbianang gaya nila, batay sa katangiang ibinigay sa dalawang karakter, ay itinuturing na dayo at ampon—na nagpapahiwatig ng kawalan ng pamilyang

mapag-uugatan, displaced, walang halaga, at nakikiapid lang kaya naman pilit na pinararanas ng alyenasyon at hindi kinikilalang bahagi ng lipunan.

Sa panig naman ng dalawang lesbianang karakter, napatunayan nila sa kanilang mga sarili at sa isa't isa ang bisa ng kolektibong pagtugon sa naganap na pag-atake. Hindi sila tuluyang tumakas bagkus ay naghanap ng panibagong espasyo kung saan malayang makagagalaw at makapag-iibigan.

Ang mga Babaeng Baliyan sa “Ang Manggagamot (Alamat ng Linaminan)” (2008)

Kabaligtaran ng pasya ng personang si Talia (ng “Tale of Two Witches”) na boluntaryong inihwalay ang sarili mula sa kaniyang mapanghusgang lipunan ang kinasadlakan ng dalagang si Kanayi.¹⁵ Isa si Kanayi sa mga dinapuan ng epidemya ng labaw-tipdas. Hindi tumalab ang panggagamot ng mga baliyan (lalaking manggagamot) ng Isumbo para mapagaling ang mga nahawahan nito. Tanging si Kanayi ang milagrong nakaligtas mula sa sakit. Kaya nang makabalik siya sa Isumbo, kinatakutan siya ng mga kababayan at agad na napagkasunduang ilayo at ialay sa gubat ng naliyanun bilang bantay nito. Walang nagawa si Kanayi kundi tanggapin ang napagkasunduan at tuluyan nang magpaampon sa gubat. Sa naliyanun (Palaw’ang termino para sa “sagradong lugar”) nagtagpo si Kanayi at ang dayong si Linamin, na mula sa kalapit-bayan. Siya pa lamang ang katangi-tanging babaeng manggagamot na nakilala ni Kanayi.

Maraming “bago” ang itinatampok sa kuwentong “Ang Manggagamot (Alamat ng Nilaminan)” ni Bernadette V. Neri. Una, tinangka nitong bakasin ang posibilidad ng lesbianang pag-iral sa panahong prekolonyal patungong pananakop ng mga kolonyalistang Espanyol. Bagaman hindi lantarang lesbiana ang mga karakter sa loob ng teksto, inihabi ang bakas ng lesbianismo sa konteksto ng romantikong pag-iibigan nina Linamin at Kanayi. Ikalawa, nagtampok ito ng lokal na kasaysayan ng isang bahagi ng Palawan (Barangay Isumbo, Sofronio Española) kung saan hindi babae/babaylan ang kinikilalang mga manggagamot kundi mga lalaki/baliyan.¹⁶ Makabuluhan ang datos pangkasaysayang ito sa takbo ng teksto sapagkat binaklas ni Linamin ang nakagisnang paniniwala ni Kanayi na lalaki lamang ang maaring maging manggagamot. Naging susi ito upang pukawin ang interes ni Kanayi na tuklasin ang kaniyang mga sariling potensiyal kasama na ang kakayahang makapanggagamot. Inuugat din ng ganitong akto ang pagbaybay ni Kanayi sa makababaeng tradisyon ng pagbibigay-lunas. Ikatlo, hindi linear ang paglalatag ng naratibo na umaakma sa pagiging di tradisyonal ng temang nilalaman na ayon nga kay Rachel DuPlessis (1985) ay “Nilalagot o binabasag ang inaasahang pagkakasunod-sunod – ang nakagisnang kaayusan.” Sapagkat tumakbo ang teksto sa pamamagitan ng mga patong-patong

na pagbabalik-tanaw sa maiigting na sandaling magkasama ang dalawang babaeng karakter. Ang alaala ng mga espasyo kung saan nagtatagpo sina Linamin at Kanayi, ang paghahanap sa mahiwagang silumpat pagar, ang siyang nagtakda sa daloy ng kuwento. Bumabagay din ang tema at pagiging non-linear ng akda sa konteksto ng tagpuan nitong prekolonyal, panahon kung kailan wala pang mga mahigpit na katakdaan at malaya pang nakakagalaw ang mga mamamayan.

Naging sentral na akto sa kuwento ang panggagamot. Unang itinampok ito sa pagtatagpo ng dalawang babaeng persona. Nang tangkain ni Kanayi na bigyan ng babala ang dayo dahil sa pamimitas nito ng mga talbos na aniya'y baka ikagalit ng mga diwata ng gubat, ang panggagamot sa sugat ni Kanayi ang naging tugon ng estranghera na naging pahiwatig din ng ritwal ng masidhing ugnayang tutunguhan ng dalawa gaya ng isinasaad sa tagpong ito:

Napaigtad si Kanayi nang biglang hinawakan ng dayo ang kaniyang paa. Noon lang niya napansin ang hapding nagmumula rito. Namamaga na pala ang natamo niyang hiwa mula sa nakausling bato noong isang araw.

Marahang hinugasan ng estranghera ang mga paa ni Kanayi. May ginhawang hatid ang magandang pagdampi ng mga palad kaya't hinayaan niya ito.

...

Mainit ang pakiramdam ng timplada sa balat subalit may kakaiba itong dulot na ginhawa. Naramdaman ni Kanayi ang unti-unting panunuot ng katas mula sa mukha ng sugat tungo sa kaibuturan nito. Biglang namanhid ang kanina'y pinagmumulan ng kirot. (Neri 2008, di pa lathala)

Hindi na lamang kalikasan ang naging kasa-kasama ni Kanayi. Ang pagdating ni Linamin ang siyang naging gamot sa matagal na panahon niyang pag-iisa. Ang babaeng dati'y inampon ng gubat ang siya namang nag-ampon at nag-aruga sa dayong si Linamin. Positibo ang paggamit ng konsepto ng “dayo” at “ampon” sa kasong ito kumpara sa “Tale of Two Witches.”

Samantala, ang mahiwagang silumpat-pagar (ang ilang na halamang bulaklak na umano'y nakapagpapagaling ng kahit na anong sakit) na paulit-ulit na hinahanap sa kuwento ngunit tila imahinaryo lamang ang pag-iral, ay nagsilbing catalyst para kay Kanayi. Alinsunod sa prinsipyo ng magic realism na “suspension of disbelief,” unti-unting iwinaksi ni Kanayi ang duda sa mga dating hindi pinaniniwalaan tulad ng kakayahan ng babaeng makapagbigay-lunas at posibilidad na makatagpo ng higit pa sa matalik na kaibigan.

Naging mahalagang lunsaran ng transpormasyon ng mukha ng naliyanun ang pagkakaibigan ng dalawang babae. Ang lunan na dating kinatatakutan ay nagpanibagong-hubog bilang lunan ng pagkukupkop at pag-aaruga. Gayundin, naging tagpo ito ng literal at matalinghagang paghahanap ng gamot at panggagamot nina Kanayi at Linamin. Naging sentro ng maraming posibilidad ang naliyanun para sa dalawang magkaibigan subali't hindi rin nagpatali rito ang dalawa. Si Linamin ay paulit-ulit pang naglakbay para makapanggagamot habang si Kanayi ay naghahanda na para sa una niyang pakikipagsapalaran sa pagbibigay-lunas.

Nabaligtad din kalaunan ang mismong imahen ng manggagamot at panggagamot sa pagdating ng mga Kastilang mananakop. Ayon sa kuwento, pilit na kinitil ng mga mananakop ang katutubong paraan ng panggagamot. Naging epidemyang kailangang patalsikin o sugpuin ang turing sa mga katutubo/manggagamot/lesbianang gaya nina Kanayi at Linamin. Sinalakay at nilupig ng mga kolonyalistang kumakatawan sa heteropatriyarka ang espasyo ng mga posibilidad na sinisimbolo ng gubat ng naliyanun, na nagresulta sa pagdagsa ng mas mapaminsala pang mga epidemya—iyong mga pumupuksa sa mga katutubong paniniwala, karapatan, at kalayaan ng mga mamamayan.

Batay sa mga pagsusuri, malinaw na ipinapakita sa kalakhan ng mga akda ang penomena ng pagkatiwalag (displacement) ng mga lesbianang karakter sa iba't ibang larangan—sa sarili, sa karelasyon, sa pamilya, sa mga kaibigan, sa mga institusyong panlipunan, at sa kasaysayan. Bunga marahil ng gayong danas ng pagkatiwalag ang pananatiling may bahid ng pag-ayon sa kung ano ang namamayaning kalakaran sa pakikipagrelasyon—ang heteroseksistang role playing, hirarkiya sa kasarian, lahi, uri, at iba pa. Gayundin, ang parehong danas na ito ang siyang nag-uudyok sa patuloy na paghahanap at pagtuklas sa kanilang identidad bilang mga lesbianang dinamikong umiiral sa iba't ibang uri, espasyo, at panahon.

Ang Pagpapaunlad ng Lesbianang Komunidad at Kamalayan

*Hindi huwaran/natatangi ang buhay ng mga lesbiana,
Itinuturing lang ito na tila ganoon... (akin ang salin)
– Nicky Hallett*

*...ang pagkakakilanlan ng isang babae ay hindi lamang naitatukda
ng kaniyang relasyon sa mundo ng kalalakhian at tradisyong pampanitikan
ng kalalakhian (ang ugnayang mahusay na tinilad-tilad ng mga peministang kritiko),
na ang makapangyarihang ugnayan sa pagitan ng mga babae
ay isang mahalagang salik sa buhay ng kababaihan, at ang oryentasyong seksuwal
at emosyonal ng babae ay matinding nakaapekto sa kaniyang kamalayan
at sa kaniyang pagkamalikhain. (akin ang salin)
– Bonnie Zimmerman*

Ang Pag-iral ng mga Lesbianang Persona sa Maikling Kuwento

Matingkad na isinasaad ng mga sinuring akda na hindi umiral o namuhay nang hiwalay sa kinabibilangan nilang lipunan ang mga lesbianang karakter. Naging matimbang ang impact ng kani-kanilang mga personal na kasaysayan (uri/relihiyon/edukasyon) sa kanilang mga naging pagpapasya. Bagaman ang pagiging lesbiana at/o ang romantikong pagtatangi sa kapuwa babae ay isa nang mahalagang hakbang o akto ng pagbalikwas sa mga alituntunin ng heteropatriyarka, hindi ito nangangahulugan ng tuluyang pagpapalaya sa sarili. Mayroon pa ring nahuhulog sa bitag ng makalalaking pananaw o malay/di-malay na nagsasakatuparan ng mga mapaniil na kalakaran. Halimbawa, sa kaso ng mga kuwento sa “Ang Role Playing Bilang Moda ng Pagbalikwas,” humawa hanggang kamalayan ang “panggagaya” nina Remy, Tess, at Irma sa isang machong lalaki sapagkat sa pagpapakalalaki lamang nila tanging nakakamit ang ipinagkait sa kanilang kapangyarihan bilang mga babae/lesbiana. Isa sa manipestasyon nito ang naging turing nila sa kapuwa babae bilang kalakal na kailangang ariin.

Kung mayroong mga karakter na gustong mang-ari, mayroon ding nais magpa-ari. Sa salaysay ni Neneng sa “G.I. Jane,” ipinakita ang pagpapailalim pa rin sa kinikilala niyang may hawak ng ekonomikong kapangyarihan. Sa kabila ng pagiging mapusok at pursigido sa paghahanap puting makakarelasyong kapuwa babae, isinaad na hindi katuwang kundi among mapaglilingkuran ang “kinauwian” ng kaniyang paghagilap. Inihiwatig niyang handa siyang magpaalila at magpakamartir hindi pa alang-alang sa “pag-ibig sa kapuwa babae” kundi upang maiahon ang sarili at ang pamilya mula sa materyal na karukhaan. Ngunit isinaad niya rin sa bandang huli na may hangganan ang pagpapaapi niya sa mga gaya ni Puti. Nagbanta siyang

patayin ito bilang pahayag na sa kabila ng lahat ay kaya niya pa ring kumawala o bumalikwas sa imahinaryong mapaniil na relasyon.

Sa kuwentong “Throw it to the River,” maipagpapalagay na bukod sa kagustuhang iwanan ang patay na ilog na kumakatawan sa walang pag-unlad na lipunan at kahirapang kinasasadlakan, minabuti na ring sumama ni Lucita sa isang lalaking balikbayan. Dahil batay sa kaniyang karanasan, wala nang ipinagkaiba ang karelasyong si Tess sa isang lalaki kung pag-uusapan ang sikolohikal na tindig nito. Iba naman ang naging desisyon ni Portia ng “Tooth and Nail.” Pinili niyang manatili sa piling ni Irma hindi lang dahil sa nasanay na siya sa pagpapabusabos rito kundi dahil wala na siyang choice lalupa’t pareho silang nasa dayuhang bansa at ang paulit-ulit na pandarahas sa kaniya ni Irma ay nagresulta na sa tuluyang alyenasyon sa sarili. Sa kaso naman ni Julianita, nagpasya siyang suungin ang pakikipagrelasyon sa kapuwa babaeng si Remy bagaman ipinakitang may pag-aalangan siya sa simula dahil na rin sa kaniyang konserbatismo. Gayumpaman, kinilala ni Julianita ang mabungang posibilidad ng isang lesbianang relasyon. Ipinakita sa kuwento ang naging paghahambing niya kay Remy at sa kaniyang mga dating manliligaw na lalaki at lumalabas na mas natutugunan ng kaniyang kapuwa babae ang emosyonal at seksuwal niyang pangangailangan. At gaya ng nabanggit sa inisyal na pagsususuri, hindi naman tuluyang pinapanaig ni Remy ang kaniyang mga machong asta nang unti-unti na niyang makalapit si Julianita. Bagkus, tinulungan niya itong lumabas at igpawan ang mga gumagapos sa kaniyang tradisyonal na paniniwala.

Ang mga lesbianang karakter naman sa mga akdang “Pamamanhikan” at “Ang Ikaklit sa Aming Hardin” ni Neri ay kapuwa nag-umpisang magpatanggap sa batayang yunit na ginagalawan ng mga lesbiana—ang pamilya. Bukod pa sa sarili, ang pamilya ang isa sa pangunahing bahagi ng lipunan na siyang dapat unang pinapamulat sa mga usaping pangkasarian—magmula sa magulang, anak, mga kapatid, at iba pang kaanak. Ayon nga sa *Origin of the Family, Private Property and the State* ni Friedrich Engels (1981), dito unang namumugad ang mga diskriminasyon laban sa kababaihan na bunga ng pag-usbong ng makauring lipunan (class society).¹⁷ Kaya naman sa “Pamamanhikan,” hindi lang paglalandad sa ina ang naging layunin ng pagtatapat ni Anne hinggil sa kaniyang pagiging lesbiana kundi simula rin ng pagpapawaksi sa kaniyang ina sa mga nakagisnan nitong kumbensyonal na paniniwala. Ipinakita niyang ang babae ay hindi dapat makulong sa mga domestikong tungkulin; na kaya ng ina o ng sinumang babae na mag-isip nang labas sa kusina at tahanan; na ang babae ay hindi na lamang nakatalagang makipagrelasyon sa lalaki; na may karapatan ang babaeng maglaan ng romantikong pagtingin sa kapuwa babae. Samantalang sa kuwentong “Ang Ikaklit sa Aming

Hardin,” bukod sa binubuwan na ang konsepto ng pamilya bilang eksklusibong heteroseksuwal (na ang mga magulang ay babae at lalaki lamang) na set-up, sinikap ng mga lesbianang magulang ni Ikaklit mapalaya ang bata sa konsepto ng sex/gender roles na nakatali sa heteroseksuwalidad.

Nagpapayo naman ang “Horoscope” ni Eli Guieb III na sadyang nagbabago ang hubog ng pag-ibig at mga relasyon maski sa konteksto ng isang heteropatriyarkal na lipunang gaya ng Pilipinas. Kaya naman ang mga lesbianang karakter dito ay binibigyan ng espasyong palaguin ang kanilang bagong kabuuong romantikong relasyon.

Sa kategoryang “Ang romantikong pagkakaibigan bilang lunsaran ng paglikha ng lesbianang komunidad,” sina Talia at Lisa ng “The Tale of Two Witches”, ay hindi na nakuntento sa pagpapatahimik at paglupig sa kanila ng kani-kanilang lipunang ginagalawan. Sa parehong kuwento’y mahalagang pansinin ang kolektibong pagkilos ng magkaibigan upang labanan ang mga puwersang pilit na hinaganggan ang kanilang romantikong ugnayan. Ang naturang nagkakaisang pagkilos ng mga karakter ay tanda rin ng unti-unting pagbuo ng komunidad ng mga lesbiana.

Mula sa paglalagom ng mga itinampok na lesbianang karakter sa bawat piling maikling kuwento, matutunghayang hindi nakapirmi ang lesbianang karanasan at identidad. Patuloy itong gumagalaw at nagbabagong-mukha bunsod na rin ng kanilang kontekstong panlipunan. Marami sa mga karakter ay nagsisimula nang lumabas mula sa mga internal na paghihimutok at unti-unting tumutungo sa pagtukoy ng mga bukal ng kanilang kaapihan. At gaya ng kababanggit lang, may ilang karakter na rin ang malay na kumikilala sa bisa at halaga ng pag-ugat sa tradisyon at kolektibong pagkilos upang lalong maigiit at maipaunawa ang lesbianang pag-iral.

Ang Magkatuwang na Pagsulong ng Panitikang Lesbiana at Lesbianang Aktibismo

Umiiral na ang paglikha ng mga lesbianang teksto ng Pilipinas bago pa man umusbong ang lesbianang aktibismo rito. Ngunit karamihan sa mga ito’y pawang nalathala sa mga dayuhang bansa. Halimbawa, parehong nalathala at lumabas sa EU ang mga nobelang *Girlfriends* (1987) at *The China Girls* (1991), at koleksiyon ng mga tulang *The Things I Never Told You* (1987) ni Chea Villanueva,¹⁸ at ang maikling kuwentong “*Tale of Two Witches*” (1987) ni Aguilar. Samantalang sa Canada naman lumabas ang *Throw it to the River* (1993), kalipunan ng mga maikling kuwento ni Rodriguez. Ang “*Dalawa*” (1987), dulang may isang yugto ni Luna Sicat, at ang nabanggit na akda pa rin ni Aguilar (na muling nailathala sa lokal

na publikasyong Sarilaya: *Women in Arts and Media* noong 1989) ang mga katangitanging mga akdang lesbianang lumabas sa bansa sa panahong ito.

Sa pagsilang ng lesbianang aktibismo sa bansa noong dekada 1990 at pagkakatatag ng mga lesbianang organisasyong gaya ng Lesbian Bonding na kilala ngayon bilang Lesbians in Baguio for National Democracy (LESBOND noong 1993), The Lesbian Collective (TLC noong 1993), Can't Live in the Closet (CLIC noong 1994), Advocates for Lesbian Rights (ALERT noong 1994), at Women Supporting Women's Center (WSWC noong 1994), sunud-sunod na ring naglitawan ang iba pang mga akdang lesbiana (Marin 1996).¹⁹ Lumikha ang aktibismo ng espasyo na maaaring maging lunsaran ng mga hinaing, karanasan, at kasaysayan ang mga Pilipinang lesbiana. Nabanggit na sa artikulong "Ang Pagsulat ng Sarili Bilang Progresibong Paglalantad" (Pangilinan 2003, 41) na kundi kasapi ng mga naturang lesbianang organisasyon ay kabahagi ng kilusang kababaihan ang karamihan sa mga tagapagtaguyod ng lesbianang aktibismo. Dagdag pa, sila-sila rin ang kadalasang mga nagsipag-ambag sa produksiyon ng panitikang lesbiana. Halimbawa, ang mga lesbianang feministang sina Aida Santos at Giney Villar, na kapuwa nanguna sa pagtatatag ng WSWC, ang kauna-unahang naglabas ng antolohiya ng kanilang mga akda sa librong *Woman-to-Woman: Poetry Essay and Fiction* noong 1994.

Habang nakikibaka ang mga lesbianang organisasyon laban sa homophobia (maging sa loob ng kilusang kababaihan) at nananawagan para sa pantay na karapatan para sa mga homoseksuwal, muli pang pinatunayan ng panitikan ang mahalagang tungkulin nito sa pagpapatampok ng iba't ibang mukha, realidad, at isyung lesbiana. Mulang 1994, kabi-kabila na rin ang nagsulputang mga akdang pampanitikan. Halimbawa'y sa publikasyong *Breakout* ng CLIC at sa Filipino Magazine (Filmag). Taong 1998 naman muling nakapaglathala ng antolohiya ng mga akdang lesbiana, ang *TiBok: Heartbeat of the Filipino Lesbian* sa pangunguna pa rin ng CLIC. Halo-halo ang mga hayag na lesbianang manunulat na nag-ambag sa librong ito. Kalakhan sa kanila'y pawang mga aktibo sa pakikibakang lesbiana habang ang iba nama'y mga nakabase na sa EU at Canada. Naging tampok na tema sa *TiBok* ang karanasan sa "coming out" o paglalantad ng mga lesbianang manunulat kasama rin ang pagharap sa usapin ng marhinalisasyon. Mula *TiBok*, patuloy pang nag-anak ang lesbianang aktibismo ng mga lokal na lesbianang organisasyon buhat sa iba't ibang lupalop ng bansa. Kasabay din nito ang paglago pa ng mga akdang lesbiana na nagsilabas sa iba't ibang mga lokal at internasyonal na publikasyon (magasin, aklat, zine, atbp.), habang ang iba nama'y nagkamit ng parangal sa mga patimpalak pampanitikan.²⁰ Sina Marian Caampued, Dang Viernes, Roselle Pineda, Minerva Lopez, Danicar Mariano, Jennifer Cariño, Johanna Lynn Cruz, Luchi

Maranan, at Bernadette V. Neri ang ilan lamang sa mga naglaan ng kanilang mga panulat upang lalong mapalago ang panitikang lesbiana ng bansa. Samantala, ang *What These Hands Can Do: A Lesbian Literary and Art Folio* (Lunduyan ng Sining 2008) naman ang pinakabagong lumabas na antolohiya ng mga akdang lesbiana. Proyekto ito ng isa sa mga pinakabatang lesbianang pormasyon sa bansa—ang Lunduyan ng Sining na itinatag noong taong 2007.

Sa kabuuan, matutunghayan na halos magkasabayan ang paglago ng lesbianang aktibismo at panitikang lesbiana (bagaman hindi lahat ng mga manunulat ay direktang kasangkot o miyembro ng mga organisasyong lesbiana) ng bansa. Sa pamamagitan ng mga tekstong lesbiana, hindi na lamang natatala ang pag-iral ng mga Pilipinang lesbiana kundi’y napapalawak din ang kahulugan ng lesbianang karanasan at identidad. Gumagalaw at di napipirmi ang identidad. Ang mga itinatampok sa panitikan ay pawang mga larawan o snapshot lamang sapagkat nag-iiba-iba ang karanasan at identidad ng mga lesbiana batay sa lunan at kasaysayang kinapapalooban niya.

Ang Pag-iimahen at mga Karaniwang Temang Binabaybay sa mga Akdang Lesbiana

Hinggil sa karaniwang paksaing tinatalakay ng mga tekstong lesbiana, bukod sa karanasan sa paglalantad, pagpapatanggap sa pamilya, kaibigan, lipunan, at iba pa, tagumpay at kasawian sa pag-ibig (na minsang nasasangkot sa isang love triangle na ang lesbiana ang dahilan ng paghihiwalay ng mag-asawang babae’t lalaki), at paggalugad sa mga homoerotikong pagnanasa, ang ilan sa mga akda’y gumawi na rin sa pagbaklas sa mga negatibong pag-iimahen sa lesbiana kasabay ng pangahas na pagkuwestiyon at subersiyon sa sistema at mga institusyong nagpapatupad ng diskriminasyon laban sa kanila.

Kung babalikan ang tanong na kung may pagkakaiba ba sa representasyon ng mga lesbiana (o lapit sa usapin ng lesbianismo) ang mga lesbiana at di lesbianang awtor, ang sagot ay oo. Hindi nangangahulugang laging positibo ang pag-iimahen ng mga manunulat na lesbiana sa kaniyang mga lesbianang karakter. Halimbawa, ang mga lesbianang persona sa mga teksto ng lesbianang manunulat na si Rodriguez ay waring umaayon sa mga pagkakahon, panunuya at pagtuligsa sa “butch” role playing na nagtatampok ng tendensiya nitong maging mapaniil. Bagaman binabasag na ang konstruksiyon ng pagiging babae, hindi maitatangging sa tuwi-tuwina’y hindi pa tuwirang naiwawaksi ng karakter na “butch” ang umastang “machong lalaki” (pyudal at patriyarkal).

Samantala, sa kaso ng lesbianang pag-iimahan sa mga akda ng mga di lesbianang manunulat gaya nina Aguilar at Guieb, tila gumagawi sa direksyon ng pagbalikwas sa mga heteropatriyarkal na katakdaan. Halimbawa, kapuwa nilabanan nina Lisa at Talia ng “Tale of Two Witches” ni Aguilar ang paratang na mangkukulam sa mga babaeng nagtatangkang gumalugad ng posibilidad ng romantikong pakikipag-ugnayan sa kapuwa babae. Habang ang “Horoscope” ni Guieb ay nangungumbinsi sa lalaki na kumakatawan sa lipunang patriyarkal na tanggapin at kilalanin ang mga “bagong” hugis ng mga romantikong relasyon.

Ang Wikang Lesbiana Bilang Naratibo ng Pagbalikwas

*Tinatangan at muling binabago ng mga lesbiyana
ang estilo ng mga umiiral na wika ng pag-ibig,
at nakikipagnegosasyon sa loob ng puwersang likha
ng tao at mga pormulasyong idinisenyo ng sarili.*

*Hindi laging nalulutas ang mga tensiyon,
gayumpaman sinisikap ng lesbianang manunulat
na magtaguyod ng pamamaraang maisulat ang sarili.
Umusbong ito mula sa engkuwentro sa tradisyong pampanitikang
nagsasaisantabi sa kaniya. (akin ang salin)*

– Nicky Hallett

Ayon kina Gayatri Spivak at Elaine Showalter, may kakayahan ang nasasakupan (subaltern) / napiping grupo na gumalaw sa loob mismo ng wika ng nakapangyayari. Maaari nilang gamitin ang wika ng dominanteng grupo upang lumikha ng naratibo ng pagbalikwas (nasa Hallett 1999, 23). Sa kabila ng pagsunod pa rin ng panitikang lesbiana sa anyo at estruktura ng wikang kontrolado ng diskursong palosentriko, nagawa ng marami sa akdang lesbiana na gawing pabor sa kanila ang naturang wika sa pamamagitan ng mga malikhaing pananalinghaga. Sa mga pananalinghaga ay sabay nilang nababatikos at binubuwag ang mga negatibong esteryotipong ikinakabit sa mga lesbiana at naitatala ang mga espesipikong karanasan at realidad (Jay at Glasgow 1990, 2; Hallett 1999, 23). Dagdag pa ni Showalter (nasa Hallett 1999, 23), “Kapwa ang mga pinipi at nakapangyayaring/dominanteng grupo ay lumilikha ng mga paniniwala o pagsasaayos ng mga ideya hinggil sa panlipunang realidad sa di malay na antas. Ngunit kontrolado ng dominanteng grupo ang mga anyo at estruktura kung saan mabibigkas ang kamalayan. Kaya naman, kinakailangang maipahayag ng mga piniping grupo ang kanilang paniniwala sa pamamagitan ng mga katanggap-tanggap na anyo ng mga dominanteng estruktura.” Dagdag pa sa usapin ng wika, sa ngayo’y madalang pa ang mga nagsusulat gamit ang wikang Filipino. Sa katunayan, wala pa ring gumagawa ng pananaliksik hinggil

sa pag-iral ng mga akdang lesbianang nasa wikang bernakular at/o mula sa ibang rehiyong labas sa NCR.²¹ Kalakhan pa rin sa mga nalathalang akda, partikular mula sa mga hayag na lesbiana at iyong mga matatagpuan sa mga antolohiya, ay nakatala sa wikang Ingles. Bunsod pa marahil ito ng pinanggalingan ng mga manunulat na kadalasa'y mula sa panggitnang uri kundi man mga mula sa akademya. Tuloy, mapapatanong ka kung sino ba ang target na mambabasa ng mga akdang ito? Kung ang mga kapuwa lesbiana, tiyak na ang mga kaantas din nila. Walang problema rito dahil ayon nga sa aklat na *Inventing Ourselves* (Hall Carpenter Archives 1989, 2; aking salin), “Mahalaga para sa mga lesbiana na ibahagi sa isa’t isa ang kanilang mga kuwento sapagkat ito ang nagpapatotoo sa realidad na hindi kinikilala ng iba.” Sa pamamagitan din ng pagkatha ng mga kuwentong lesbiana at pagpapaabot nito sa mga mambabasang lesbiana, nagkakaroon ng posibilidad na makalikha at mapatatag ang mga umiiral nang lesbianang komunidad sapagkat may mga “natutuklasang mga [bagong] ugnayan” (ibid., 3). Susulpot lamang ang problema kung mananatiling eksklusibo para sa lesbianang nakapagbabasa sa Ingles o iyong mga nasa panggitnang uri lamang ang pagpapamulat hinggil sa pag-iral at mga kinakaharap na hamon ng mga lesbiana. Pinapanatili nitong limitado ang espasyong iniiralan ng mismong panitikang lesbiana dahil napapawalang-bisa ng (tendensiya ng) pagiging eksklusibo ang isa sa mahalagang tunguhin ng lesbianang panulat na imulat ang iba pang mga mamamayan, lesbiana’t hindi, sa buhay at pakikibaka ng hanay ng mga babaeng umiibig sa kapuwa babae. Gayundin, makapanghikayat at makapagpalawak ng puwersang bubuwag sa mga institusyong mapaniil hindi lamang sa mga lesbiana kundi maging sa iba pang mga marhinalisadong hanay. Samakatwid, bukod sa pagtugon sa pangangailangang ipahayag ang sarili sa sarili at sa kapuwa lesbiana, mahalagang isaalang-alang ng mga kumakatha ng panitikang lesbiana ang posibilidad ng pagtawid sa mas malawak pang hanay ng mga mambabasa.

Ang pagiging eksklusibo ang nakikitang sagka sa pag-alagwa ng lesbianang aktibismo. Nabanggit na sa itaas na marami-rami sa mga kumakatha ng mga akdang pampanitikang lesbiana ang bahagi mismo ng mga indibidwal at organisasyong nagtataguyod ng lesbianang aktibismo, iyong mga mula rin sa pribelehiyadong uri. At ang kadalasang wika nila sa panulat ay siya ring wika sa pag-oorganisa ng mga kapuwa lesbiana na makikita sa kanilang mga teknikal na materyal, e-mail, pamphlet, flyer, position paper, at iba pa. Kung gayon, nauuwi na naman sa “sila-sila” lang ang pagtakbo ng aktibismong lesbiana. Hindi umaabot sa mas malawak pang masa ng mga lesbiana. Kaya’t nahihirapan itong mabuo sa pagiging isang kilusan. Gaya nga ng sinabi ni Malu Marin (1996), “Ang pag-iral ng mga grupong lesbiana, mga gawain, at inisyatibang may kinalaman sa kalesbinyanahan ay hindi

maitutumbas sa isang kilusang lesbiana.” Dinugtungan iyon ni Tesa de Vela, isa sa mga tagapagtatag ng The Lesbian Collective (TLC) ng, ““Mayroong pag-oorganisa sa hanay ng mga lesbiana ngunit hindi ko masasabing mayroong lesbianang kilusan... lagi kong iniuugnay ang kilusan sa baseng masa at iyon ang wala tayo.” Taong 1996 nang ibinitiw nila ang naturang mga pahayag at mahigit isang dekada na ang nakaraa’y pareho pa rin ang pananaw ni Julie Palaganas, isa sa masusugid na organisador ng mga lesbiana. Sa naging panayam sa kaniya, sinabi ni Palaganas (2008) na kailangang magkaroon ng “common framework” na pagpapalaya sa lahat ang aktibismong lesbiana. Kailangan ding maiparating ang mga usapin nito sa mas nakararaming mamamayan, lesbiana man o hindi. Kung makukulong kapuwa ang lesbianang panitikan at aktibismo sa wikang nauunawaan lamang ng iilan, malulupig ang layunin nitong makabuo ng mas malaki pang lesbianang komunidad at suporta sa mga ipinaglalabang karapatan ng mga lesbiana.

Samantala, sa anggulo naman ng pananalinghaga, iba’t iba man ang pamamaraan ng mga lesbiana, may nagkakaisa pa rin itong tunguhin: ang itampok ang lesbianang pag-iral at kuwestiyunin, bumalikwas, at buwagin ang mga mapaniil na kalakaran ng lipunang heteropatriyarkal.

Ang Kritisismong Pampanitikang Lesbiana bilang Daluyan ng mga Posibilidad

Hindi tulad ng ibang pangkat panlipunan, ang mga lesbiana, gaya ng ating nasaksihan, ay hirap na itatag ang bersiyon ng realidad na nagbibigay-kabuluhan sa ating mga karanasan. (akin ang salin)

- Bonnie Zimmerman

Kung sa kasalukuya’y madalang pa ang mga Pilipinang lesbianang nasasangkot sa paglikha ng panitikang lesbiana at pag-ugnay sa lesbianang aktibismo, lalong bibihira iyong mga gumagawi sa pag-aaral ng pag-unlad ng panitikang lesbiana ng bansa. Binibigyang-diin sa pag-aaral na ito ang halaga ng pagpapasigla sa kritisismong pampanitikang lesbiana sa paghawan ng espasyo para sa diskursong lesbiana. Ang pagsisiyasat sa ebolusyon ng representasyon ng mga lesbiana / lesbianang karanasan at mga usaping pangkasarian sa panitikan ay magbibigay-daan sa pagbuo ng lesbianang kamalayan sa hanay ng mas marami pang bilang ng mga lesbiana at di lesbianang mamamayan. Gayundin, makakatulong ito upang bakahin ang mga namamayani pang negatibong pagtingin o pag-eesteryotipo sa lesbiana.

Kinakailangang taglayin ng mga manunulat, kritiko, at mananaliksik ang tapang, abilidad, matibay na paninindigan at malikot na imahinasyon sa kanilang

pakikipagsapalaran sa pagtuklas at pagsiyasat ng lesbianang panulat. Ayon pa nga sa lesbianang kritikong si Zimmerman (1993, 41, akin ang salin), “Madalas, ang posisyong ito’y nagsasangkot ng pag-aninag sa mga anino, sa mga puwang sa pagitan ng mga salita, sa kung anong mga nasabi at bahagyang ipinagpalagay. Ito ay isang mapanganib na pakikipagsapalaran na maaaring lumabag sa mga kilala nang pamantayan ng tradisyonal na kritisismo. Ngunit maaari rin nitong baguhin ang ating nosyon ng mga pampanitikang posibilidad.”

Masasabing limitado pa ang akses sa mga akdang nagtatampok ng mga karakter at karanasang lesbiana, kaya muling iginigiit ng pag-aaral na tungkulin ng parehong manunulat at kritiko ang patuloy na pagpapadaloy ng imahinasyon at pagtuklas (ng mga tekstong lesbiana) sapagkat naririyang pa rin ang mahigpit na pangangailangan ng mga lesbianang makapagtatag ng komunidad na mapaghuhugutan ng pag-asa at suporta (ibid.).

Talaan ng mga Nakalap na Tekstong Lesbiana ng Pilipinas (1987-2008)

1987	<p>“Tale of Two Witches” ni Mila Aguilar Maikling kuwento, nasa <i>Conditions: Fourteen, International Focus II</i> (Internasyonal na publikasyon) (Muling nalathala sa <i>Sarilaya: Women in Arts and Media</i> noong 1989)</p> <p>“Dalawa” ni Luna Sicat Dulang may isang yugto, nasa <i>Mithi</i> (Isinaentablado ng UP Playwrights sa kanilang first season ng mga taong 1986 hanggang 1987)</p> <p><i>Girlfriends</i> ni Chea Villanueva Nobela (Internasyonal na publikasyon)</p> <p><i>The Things I Never Told You: Love Poems</i> ni Chea Villanueva Koleksiyon ng mga tula (Internasyonal na publikasyon)</p>
1991	<p><i>The China Girls</i> ni Chea Villanueva Nobela (Internasyonal na publikasyon)</p>
1992	<p>“Tender Rituals” ni Rebecca Crisostomo Maikling kuwento, nasa <i>Forbidden Fruit: Women Write the Erotic</i></p>
1993	<p><i>Throw It to the River</i> ni Nice Rodriguez Koleksiyon ng mga maikling kuwentong lesbiana (Internasyonal na publikasyon)</p>
1994	<p><i>Woman-to-Woman: Poetry, Essay, Fiction</i> nina Aida F. Santos at Ginny Villar Antolohiya nga mga lesbianang tula, sanaysay at maikling kuwento</p>

1995	<i>Jessie's Song and Other Stories</i> ni Chea Villanueva Koleksiyon ng mga maikling kuwentong lesbiana (Internasyonal na publikasyon)
1997	"Parliament" ni Anna Lea Sarabia Tula, nasa <i>SANGALAN NG INA: 100 Taon ng Tulang Feminista sa Pilipinas</i> <i>Bulletproof Butches</i> ni Chea Villanueva Nobela (Internasyonal na publikasyon)
1998	<i>TIBOK: Heartbeat of the Filipino Lesbian</i> inedit ni Anna Leah Sarabia Antolohiya ng ilang lesbianang maikling kuwento, tula at sanaysay
1999	"Monologue" ni Minerva Lopez Maikling kuwento, nasa <i>LAGDA 2</i> "Isang Kuwento" ni Minerva Lopez Maikling kuwento, nasa <i>Relasyon</i> "Cielo" ni Johanna Lyn Cruz Maikling kuwento, nasa <i>LIKHAAN Online</i> "O.N.S." ni Roselle Pineda Maikling kuwento, nasa <i>LIKHAAN Online</i> "Curve Song" ni Olivia Linsangan Cantor Sanaysay, nasa <i>LIKHAAN Online</i> "Halakata Ms. D" ni Johanna Lyn Cruz Dulang may isang yugto, di pa nalalathala "Christmas Lights" (di kilala ang awtor) Maikling kuwento, di pa nalalathala
Sa pagitan ng 1999 at 2000	"Si Janet" ni Olivia Linsangan Cantor Maikling kuwento, nalathala sa isang magasin "Ex" ni Olivia Linsangan Cantor Maikling kuwento, nalathala sa isang magasin
2000	"The Jacuzzi Party" ni Aida F. Santos Tula, nasa <i>SPACES: Earthbound Skybound</i> (Kabilang sa koleksiyon ng tulang "Rhapsody" na nagwagi ng Ikatlong Gantimpala sa Patimpalak Pampanitikan ng Palanca noong 1998) "Double Meanings Between Two Women" ni Aida F. Santos Tula, nasa <i>SPACES: Earthbound Skybound</i> (Kabilang sa koleksiyon ng tulang "Rhapsody" na nagwagi ng Ikatlong Gantimpala sa Patimpalak Pampanitikan ng Palanca noong 1998) "Spaces" ni Aida F. Santos Tula, nasa <i>SPACES: Earthbound Skybound</i> "Comadrona" ni Johanna Lyn Cruz Maikling kuwento, nasa <i>LIKHAAN Online</i>

2000	“Beach” ni J. Anna Fuentes Flores Tula, nasa <i>LIKHAAN Online</i>
2001	“Raw” ni Jennifer Cariño Tula, nasa <i>BALINTUNA: Kalipunang Pampanitikan ng Unibersidad ng Pilipinas Kolehiyo ng Baguio</i>
2002	“Eksklusib” ni Roselle Pineda Maikling kuwento, nasa <i>Kuwentong Siyudad</i>
Sa pagitan ng 2004-2005	Folio ng UP UGAT (Ugnayan ng Manunulat), 2004-2005
2005	“Residence” ni Jennifer Cariño Tula, di pa nalalathala
2006	<i>Unveiling Pieces From Bliss</i> inedit ni Aida F. Santos Antolohiya ng mga Lesbianang Tula “Circles” ni Jennifer Cariño Tula, nasa <i>Growing Up Girl: An Anthology of Voices from Marginalized Spaces</i> (Internasyunal na Publikasyon) “Ang Ikaklit sa Aming Hardin” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling kuwentong pambata, nasa <i>BUL-OL: Unang Antolohiyang Tamaraw ng Maikling Kuwentong Pambata</i> (Nagwagi ng Unang Gantimpala sa Patimpalak Pampanitikan ng Palanca sa kategoryang Maikling Kuwentong Pambata noong 2006)
2007	“Girl Meets Girl” ni Agay Llanera Maikling kuwento, nasa <i>BAGETS: Anthology of Filipino Young Adult Fiction</i> “This Beginning” ni Jennifer Cariño Tula, nasa <i>Qucer Collection: Prose and Poetry</i> (Internasyonal na publikasyon) “Pantasya” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling Kuwento, nasa <i>KULITI: Antolohiya ng mga Maikling Kuwentong Transgresibo-Erotika</i> “Paglilitis” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling kuwento, nasa <i>KULITI: Antolohiya ng mga Maikling Kuwentong Transgresibo-Erotika</i> “Rearview Mirror” ni Bernadette Villanueva Neri Dagli, nasa <i>KULITI: Antolohiya ng mga Maikling Kuwentong Transgresibo-Erotika</i>
2008	<i>What These Hands Can Do: A Lesbian Literary and Art Folio</i> ng lesbianang organisasyong Lunduyan ng Sining “Sining ng Pagbobonsai” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling kuwento, <i>KULITI: Pagtatanggol sa Pag-ibig</i>

2008	<p>“Losa” ni Bernadette Villanueva Neri Dagli, nasa <i>KULITI: Pagtatanggol sa Pag-ibig</i></p> <p>“Ang Manggagamot (Alamat ng Linaminan)” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling kuwento, di pa nalalathala</p> <p>“Pamamanhikan” ni Bernadette Villanueva Neri Maikling kuwento, di pa nalalathala</p> <p>“Kasunduan” ni Vivian Limpin Tula, di pa nalalathala</p>
-------------	--

Tala

* Pasintabi kay Maria Luisa Torres. Halaw ang pamagat sa artikulong “Nasaan ang Babae sa Panitikan” ni Maria Luisa Torres na nasa librong *Many Voices: Towards a National Literature (1995)* na inedit ni Elmer A. Ordonez.

1 Ang “tasteless” na tulang tinutukoy ay ang “Maselang Bagay ang Sumuso ng Burat” ni Nicholas Pichay. Kabilang ang naturang tula sa koleksiyong “Ang Lunes na Mahirap Bunuin,” na pinarangalan ng Ikalawang Gantimpala sa Patimpalak Pampanitikan ng Palanca taong 1993.

2 Para sa mas detalyadong talakay hinggil sa lugar ng panitikang lesbiana sa konteksto ng panitikan sa Pilipinas, basahin ang Pangilinan 2009.

3 Ayon kay Eugenio ay hango sa mga metriko romanseng “Salita at Buhay na Pinagdaanan nang Magcasintahan na si Don Felizardo at Dona Rogeria sa Caharian ng Barcelona” (1915) at “Kabayong Tabla: Buhay ng Prinsipe Don Juan at Prinsesa Donya Maria sa Kaharian ng Balensiya at Asturias” (1950).

4 Mula sa aklat ni Faderman na *Surpassing the Love of Men: Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present* (1981).

5 Sa ngayo’y nakatuon muna sa maikling kuwento ang saliksik sapagkat bukod sa tula at sanaysay, ito ang isa sa mga anyong pampanitikang malimit na dinadaluyan ng lesbianang karanasan. Samantala, nararapat ding gawan ng pag-aaral ang pag-iral naman ng lesbianang persona sa dula, nobela, at iba pang anyong pampanitikan.

6 Ayon kay Mila Aguilar (2008; aking salin): “[Ang] ‘Tale of Two Witches’ ay isinulat sa pagkakakulong noong 1985. Una itong nalathala sa isang publikasyon sa U.S., ang *Conditions: Fourteen, International Focus II* noong 1987, at sa *Sarilaya: Women in Arts and Media*, noong 1989. Muli kong inedit ang bersiyon na ito noong 2003 na nakabatay sa ikalawang pagkakalathala.”

7 Si Remedios mismo ang nagtaguri nito sa sarili. Sapagkat nang minsang bumili siya sa tindahan ni Julianita at di mawaglit sa isip ang tindera, nabanggit sa kuwento ang ganito: “She thinks about the store woman again and wonders if she is in any way ‘abnormal’ like herself.”

8 Patunay sa kagustuhang “magpakalalaki” ng karakter na si Tess ang mga pahayag niyang ito sa kuwento: “I have lived this male fantasy longer than I have known how to tie my own shoelace. When people tell you that you’re not a man, it crumbles you like an earthquake did to Ruby Tower.”

9 Pag-aaral ni Goodloe sa artikulo nina Madeline Davis at Elizabeth Kennedy na “They was no one to mess with: The Construction of the Butch Role in the Lesbian Community of the 1940’s and 1950’s” (1992)

10 Interpretasyon ni Goodloe mula sa artikulo ni Joan Nestle na “The Femme Question” (1984)

11 Sa sikolohiya at ilang mga pag-aaral, tinitingnan ang sigarilyo bilang simbolo ng phallus o ng ari ng lalaki. Kung iuugnay sa sinusuring kuwento, posibleng ang pagpapabili ni Irma ng sigarilyo kay Portia ay naghihiwatig ng akto ng ‘pagpapakalalaki.’

12 Hinggil sa batang si Ikaklit, napuna ng mananaliksik ang tila hindi pagtutugma ng edad ng batang karakter sa kaniyang tinig o pananalita—tila matanda ang karakter dahil sa antas ng maturity ng nagsasalaysay sa kuwento. Ayon sa naging panayam sa awtor ng kuwento, intensiyonal ang gayong pag-aangat sa antas ng maturity ni Ikaklit dahil kinikilala ang mataas na pag-unawa ng mga target na mambabasa nito.

13 Ayon pa rin sa panayam sa manunulat na si Neri, sinubukan niyang ipasa ang naturang akda sa dalawang mainstream press na naglalathala ng mga kuwentong pambata. Dalawang taon nang “under consideration” ang estado ng paglalathala rito. Samantala, nalathala na ang bersiyong teksto ng “Ang Ikaklit sa Aming Hardin” (Neri 2006).

14 Hinango ang konsepto ng romantikong pagkakaibigan sa pag-aaral ni Lillian Faderman mula sa kaniyang inedit na aklat na *Chloe Plus Olivia: An Anthology of Lesbian Literature from the Seventeenth Century to the Present* (1994).

15 Ang kuwento ni Neri ay inilathala sa isyung ito ng *Philippine Humanities Review* (2012) sa bago nitong pamagat na “Silumpat Pagar.”

16 Ayon sa tala mula sa di pa nalalathalang maikling kuwentong ito ni Neri (2008): “Ang Linaminan ay isang rock shelter o mala-higanteng bato na yari sa limestone. Matatagpuan ito sa Barangay Isumbo, Sofro Española, Palawan. Pinaniniwalaang tumutubo rito ang silumpat pagar, isang halamang nakagagamot umano ng kahit na anong sakit. Gayumpaman, wala pa talagang nakakakita rito. Tinatawag na naliyanun o sagradong lugar ang Linaminan ng mga katutubong Palaw’an dahil dito umano naninirahan ang isang makapangyarihang diwatang nagnangalang Linamin (sa kaniya ipinangalan ang lugar). Pinupuntahan ito ng mga baliyan o Palaw’ang manggagamot upang mag-pagdiwata, isang ritwal ng pagbibigay-lunas kung saan ang baliyan ay nakikiusap sa diwata ng lugar. (Sa tradisyong umano ng mga Palaw’an, tanging mga lalaki lang ang maaaring maging baliyan.)”

17 Mainam ding sangguniing ang librong *The Roots of Lesbian and Gay Oppression: A Marxist View* (1993) ni BobMcCubbin para sa Marxistang talakay ng ugnayan ng usaping uri at kasarian.

18 Nakatulong ang artikulo ni Patricia Justine Tumang na, “Revelations and Revolutions: Queer Filipino Literature” na nasa *Lambda Book Report* (June-July 2005) para mahagilap at maitala ang iba pang akda ng mga Filipinong lesbianang nakabase na sa ibang bansa.

19 Ang artikulo ni Marin ang siya ring naging pangunahing batayan ng talakay sa lesbianang aktibismo sa saliksik kong “Ang Pagsulat ng Sarili Bilang Progresibong Paglalantad” (2002). Si Marin ang kauna-unahang manunulat na tumalakay at nagtala hinggil sa naturang paksa.

20 Ang UP Sappho Society (1999), Lesbian Advocates of the Philippines (LEAP, 2007), Dykes of Manila Society (DYMLAS, 1999-2000), Indigo (2002), Lunduyan ng Sining (LS, 2007), GALANG (2008) ay ilan lamang sa mga nabuo pang mga pormasyong lesbiana sa Metro Manila sa huling bahagi ng dekada 1990 at pagsapit ng dekada 2000.

21 Mahalaga ring proyektihin ang pag-iral ng panitikang lesbiana mula sa iba't ibang rehiyon ng Pilipinas upang lalong masiyasat ang Pilipinang lesbianang karanasan at makita ang pagkakaiba-iba o pagkakapare-pareho ng mga karanasang ito.

Sanggunian

- Abadilla, Alejandro G. ed. 1948. *Mga Piling Katha : Mga Kwentong Ginto ng Taong 1947-48*. Maynila : Educational Pub.
- Abueg, Efren R., Rogelio L. Ordonez, et. al. 1964. *Mga Agos sa Disyerto : Katipunan ng Maiikling Katha sa Pilipino*. San Juan, Rizal : Limbagang Pilipino.
- Aguilar, Mila D. 1989. *Tale of two witches*. nasa Sarilaya: Women in arts and media, ed. Sr. Mary John Mananzan at Ma. Asuncion Azcuna, 114-141. Manila: Institute of Women's Studies. 2008. Webpage, http://homepage.mac.com/mila.d.aguilar/short_stories/a_tale_of_two_witches/nota_bene/, inakses noong 7 Agosto.
- Calhoun, Cheshire. 2000. *Feminism, the family, and the politics of the closet: Lesbian and gay displacement*. Oxford: Oxford University Press.
- Carreon, Mila, et. al. ed. 1972. *Sigwa: Isang Antolohiya ng Maiikling Kuwento*. QC: Sigwa ng Panitikang Pilipino.
- Crisostomo, Rebecca. 1992. "Tender Rituals." nasa librong *Forbidden Fruit: Women Write the Erotic* na inedit ni Tina Cuyugan. Pasig City: Anvil Publishing, Inc.
- Cruz, Jhoanna Lynn B. 2005. *Writing lesbian, lesbian writing: As a struggling lesbian writer, where shall I find a literary mother?* *Bulatlat* 5 (43). Journal na online, <http://www.bulatlat.com/news/5-43/5-43-lesbian.htm>, inakses noong 7 Agosto 2008.
- DuPlessis, Rachel Blau. 1985. *Writing beyond the ending: Narrative strategies of twentieth-century women writers*. Bloomington: Indiana University Press.
- Engels, Friedrich. 1981. *Origin of the family, private property and the state*. NY: International Publishers.
- Eugenio, Damiana. 1987. *Awit and corrido: Philippine metrical romances*. QC: UP Press.
- Faderman, Lilian. 1994. *Chloe plus Olivia: An anthology of lesbian literature from the seventeenth century to the present*. NY: Penguin Books.
- _____. 1981. *Surpassing the love of men: Romantic friendship and love between women from the Renaissance to the Present*. NY: William Morrow and Company Inc.
- Goodloe, Amy T. 1993. *Lesbian identity and the politics of butch-femme roles*. Dokumentong online sa website na *Lesbian-Feminist Links*, <http://www.lesbian.org/amy/essays/bf-paper.html>, inakses noong 7 Agosto 2008
- Guieb, Eli Rueda III. 1999. "Horoscope." Nasa *Lagda 2: Opisyal na Journal ng Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas* na inedit ni Romulo P. Baquiran, Jr. 48-60.
- Hallett, Nicky. 1999. *Lesbian lives: Identity and autobiography in the twentieth century*. London: Pluto Press.
- Hall Carpenter Archives. 1989. *Inventing ourselves: Lesbian life stories*. London: Routledge.

- Jay, Karla at Joanne Glasgow, mga ed. 1990. *Lesbian texts and contexts: Radical revisions*. NY: New York University Press.
- Laureta, Cristina M. 2004. *Wanted: Magic: A lesbian book on sexual health, safe sex and other matters*. Manila, Lesbian Advocates of the Philippines (LeAP!), Inc.
- Lopez, Minerva. "Si Nena, Neneng at Erlinda: ang Sex Variant sa Panitikang Filipino." nasa librong *Tabi-tabi sa Pagsasantabi: Kritikal na Tala ng mga Lesbiana at Bakla sa Sining Kultura at Wika na inedit nina Eugene Evasco, Roselle Pineda at Rommel Rodriguez*. QC: UP Press, 2002.
- Manuat, Natty. 2007. "Out With It: My Coming Out Story." nasa librong *Sexuality and the Filipina* na inedit ni Lilia Quindoza Santiago. QC: UP Press.
- Marin, Malu S. 1996. *Going beyond the personal*. nasa *Women in Action I*. QC: Isis International Manila. Matatagpuan din sa site na *Kasama* Vol. II No. 1 (Jan-Feb, 1997) <http://cpcabrisbane.org/Kasama/1997/VIIInl/Gbp.htm> ng *Solidarity Philippines Australia Network*. Inakses noong Agosto 22, 2008.
- McCubbin, Bob. *The Roots of Lesbian and Gay Oppression: A Marxist View*. N.Y.: World View Publishers, 1993.
- Medina, B.S. Jr. 1994. *Saksi: Piling Maiikling Katha Buhat sa Pilipino, 1965-1970: Kritika at Katipunan*. Manila: De La Salle University Press.
- Medina, B.S., Jr. intro. 1992. *Kalahating Siglo sa Talambuhay ng Kamalayan : ang 25 Pinakamabuting Maikling Kathang Pilipino ng 1943*. Manila: De La Salle University Press.
- Neri, Bernadette V. 2006. *Ang Ikaklit sa aming hardin*. Nasa *BUL-OL: Ang unang antolohiyang Tamaraw ng mga maikling kuwentong pambata*, ed. Winton Lou G.Ynion, 80-88. Maynila: Far Eastern University Publications.
- _____. 2007. *Pamamanhikan. Di-limbag na kuwento*.
- _____. 2008. *Ang manggagamot (alamat ng Linaminan). Di-limbag na kuwento*.
- Ordenez, Elmer A. ed. 1995. *Many voices: Towards a national literature*. Manila: National Commission for Culture and the Arts.
- Palaganas, Julie. 2008. *Panayam nina Sharon Anne B. Pangilinan at Bernadette, Baguio City, 23 Hulyo*.
- Palaganas, Julie. "Philippine Lesbian Situation: An Overview," papel na inihanda bilang pahayag ng *Lesbians for National Democracy* noong Setyembre 1, 2007. Baguio City.
- Pangilinan, Sharon Anne B. 2002. *Ang pagsulat ng sarili bilang progresibong paglalantad: Panimulang pagsusuri sa panitikang lesbiana ng Pilipinas*. Nasa *Tabi-tabi sa pagsasantabi: Kritikal na tala ng mga lesbiana at bakla sa sining kultura at wika*, ed. Eugene Evasco, Roselle Pineda, at Rommel Rodriguez, 3-50. QC: UP Press.
- _____. 2009. *Ang pagdaloy sa kasaysayan at kasaysayan ng pagdaloy ng panitikang lesbiana ng Pilipinas*. *Likhaan: Journal of Contemporary Literature* 3: 217-231.
- Reyes, Soledad S., ed. 1994. *Ang silid na mahiwaga: Kalipunan ng kuwento't tula ng mga babaeng manunulat*. Pasig: Anvil Publishing Inc.
- Rodriguez, Nice. 1993. *Throw it to the river*. Canada: Women's Press.
- Rodriguez, Rommel B. 2003. *Paglulugar sa personang bakla sa mga kwento ni Honorio Bartolome de Dios sa kasaysayan ng maikling kwento sa Filipino*. M.A. Tesis, Unibersidad ng Pilipinas.
- Tolentino, Roland B. 2000. *Ang kuwento: Introduksiyon*. Nasa *Paano magbasa ng panitikang Filipino: Mga babasahing pangkolehiyo*, ed. Bienvenido Lumbea, Joi Barrios, Roland B. Tolentino, at Rene O. Villanueva, 255-256. QC: UP Press.
- Tumang Patricia Justine, "Revelations and Revolutions: Queer Filipino Literature." nasa *Lambda Book Report* (June-July 2005) p. 8. Domukentong online sa website na <http://www.scribd.com/doc/3664036/3-Features>, inakses noong 22 Agosto 2008.
- Zimmerman, Bonnie. 1993. "What has never been: An overview of lesbian feminist criticism." Nasa *Sexualpractice/textual theory: Lesbian lultural criticism*, ed. Susan J. Wolfe at Julia Penelope. MA: Blackwell Publishers.
- _____. 1990. *The safe sea of women: Lesbian fiction, 1969-1989*. Boston: Beacon Press.